

EMANCIPÁCIA A RODOVÁ ROVNOSŤ
EMANCIPATION AND GENDER EQUALITY
PhDr. NATAŠA BUJDOVÁ, PhD.

ABSTRAKT

Základným právom a významnou hodnotou demokratickej spoločnosti je rodová rovnosť. Rodová rovnosť je jedným z ukazovateľov vyspelosti princípov spoločnosti. Problematika pre rovnosť príležitostí pre obidve pohlavia sa na Slovensku pod pojmom rodová rovnosť dostáva do povedomia širokej verejnosti. V procese harmonizácie legislatívy EÚ s legislatívou Slovenskej republiky došlo k výrazným zmenám, ktoré majú zásluhu na výraznom pokroku po formálnej, ako aj reálnej rovnosti mužov a žien v našej spoločnosti. Emancipácia žien a rodová rovnosť sa premietla do mnohých oblastí nášho politického, hospodárskeho a kultúrneho života. V súvislosti s rodovou rovnosťou je podstatné vytváranie rovnosti príležitostí v rámci uplatnenia sa na trhu práce.

Kľúčové slová: emancipácia, pohlavie, rodina, rodová rovnosť,

ABSTRACT

Fundamental right and a significant amount of a democratic society is gender equality. Gender equality is one of the indicators of maturity principles. The issues of equal opportunities for both genders in Slovakia by the term gender equality gets into public awareness. In the process of harmonization of legislation with the EU legislation in the Slovak Republic there are significant changes that have merit strong progress for the formal and real equality between men and women in our society . Emancipation of women and gender equality is reflected in many areas of our political , economic and cultural life. In relation to gender equality is essential to achieving equality of opportunity in the application of the labor market.

Keywords: emancipation , gender, family, gender equality

Úvod

Súčasnú rodinu ovplyvňujú sociálne a psychologické faktory, ktoré do značnej miery prispievajú k rozpadu rodín, ktoré sú ukončené rozvodom. Do značnej miery sa na rozpade rodiny podieľa aj dosť problematcky chápaná a prezentovaná emancipácia. Pojem emancipácia znamená zrovnoprávnenie, oslobodenie sa z beznádejnej, ponižujúcej závislosti, osamostatnenie sa. V súvislosti s emancipáciou môžeme predpokladať, že v súčasnosti značná časť našej spoločnosti doceňuje význam emancipácie. Emancipáciu chápe ako legitímnu snahu rovností pohlaví. V súvislosti s emancipáciou Gabura (2006) uvádza, že v našej spoločnosti v poslednom období sa zvyšuje podiel žien, ktoré participujú na verejnom živote. Ženy sa vysokým podielom podieľajú na ekonomickej produkcii, využívajú možnosť slobodnej voľby medzi starostlivosťou o rodinu a profesionálnou dráhou. Je potrebné konštatovať, že niekedy je finančný príjem ženy rozhodujúcim faktorom pre už uvedenú slobodnú voľbu, nakoľko príjem je nevyhnutným materiálnym zabezpečením rodiny. Z nedávnej minulosti môžeme konštatovať, že emancipácia žien za socializmu stála na princípoch formálnej rovnosti. Emancipácia automaticky nezaručovala reálnu rodovú rovnosť. V minulosti sa rodovo podmienená spoločnosť členila na sektor verejný, kde bolo zaradené zamestnanie, politika, umelecká činnosť a sektor súkromný, kde bola zaradená rodina a domácnosť.

Rola ženy v spoločnosti

Matoušek (1997, s. 32) uvádza, že „napätie medzi tradičnými rolami muža a ženy, a aktuálne zmeny v týchto roliach negatívne ovplyvňujú súčasnú stabilitu rodiny“. Konštatovanie, že muž a žena majú rozdielny spôsob života nie je ničím novým. Z histórie je známe, že začiatkom 19. storočia je žena vylúčená z verejného sektora, v ktorom je dominantný muž. Žena, ktorej je pripisovaná emocionálna zložka je súčasťou privátneho sektora. V uvedených sektoroch panuje prísna hierarchia a značná nerovnováha. Ženám bolo dovolené „len“ pomáhať mužom. Postupne sa mnohé ženy dokázali uplatniť vo verejnom sektore, ale stále boli ohrozené možným vylúčením, ktoré pramenilo najmä z nezvládania dvoch rolí. Aj po roku 1989 boli ženy zaťažované dvomi rolami vo verejnom i súkromnom sektore. Neustále balansovanie medzi verejným a súkromným sektorom je náročné, plné akčnosti, tenzie a dovoľíme si konštatovať, že nie je ani rodovo rovné. Zosúladenie pocitov, predstáv, očakávaní role zamestnanej ženy a role ženy v domácnosti je plné hľadania ústupkov, časovej tiesne a v neposlednom rade aj pocitu možného zlyhania. Častokrát žena zápasí s interrolovým konfliktom, ktorý sa spája s otázkou opodstatnenej možnosti naplnenia funkcií oboch rolí. Reálna rola zamestnanej matky, ženy. V súvislosti s mužským pohlavím

môžeme povedať, že muži neboli niekoľko desiatok rokov tlačení do dvoch rolí. Často zvládajú jednu alebo druhú rolu, kedy otcovstvo ich rovnako naplňa ako realizácia v zamestnaní. Skôr sa v uvedenej súvislosti vynárajú problémy s dôsledkami nezvládnutej ženskej emancipácie. Výrazný zásah do samotnej roli ženy ovplyvní ženu, muža a celý rodinný systém, ktorého jednotlivé funkcie rodiny môžu byť do značnej miery ovplyvnené.

Jarkovská (2005) hovorí, že teórie, ktoré vidia rozdiel medzi pohlavím a rodom, poukazujú na nutnosť rozlíšiť tieto dva pojmy. Ide o dokazovanie či je možné, aby bolo pohlavie jediným a určujúcim artiklom pre spoločenské zaradenie. Uvedená autorka ďalej konštatuje, že ženskosť alebo mužskosť je dielom socializácie. Socializácia je celoživotným procesom, ktorý formuje ľudského jedinca. Na príkladoch rôznych kultúr majú pohlavia, rody v spoločnosti premenlivé predstavy o schopnostiach, vlastnostiach a záujmoch prisudzovaných ženám a mužom. (Oakleyová, 2000). „Pohlavie (angl. sex) je biologická charakteristika človeka ako muža a ženy identifikovateľná na základe pohlavných orgánov, chromozomálnej a hormonálnej výbavy, a druhotných pohlavných znakov. Rod (angl. gender) pomenováva sociálne konštruované rozdiely medzi ženami a mužmi. Je to súbor vlastností, charakteristík, činností a znakov, ktoré mužom a ženám pripisujeme, a s ktorými sa muži a ženy v rôznej miere stotožňujú. Rod sa formuje na základe výchovy, vzdelania, pod vplyvom prostredia, očakávaní, jazyka, vlastných rozhodnutí atď.“ (Pietruchová, Mesochoritsová, 2007 s. 7).

Rozličné premeny, ktorými jedinec prechádza v priebehu života sa na prvý pohľad zdajú byť podmienené biologicky – od detstva, cez dospelosť až k smrti. V skutočnosti je potrebné povedať, že celá vec je oveľa zložitejšia. Jednotlivé štádiá ľudského života nemajú len biologickú, ale aj sociálnu povahu. A práve sociálne prostredie, do ktorého sa človek narodí je výrazne smerodajné pre formovanie jedinca a jeho budúceho života. Ako sme už uviedli práve socializáciou, ktorá sa začína narodením jedinca, sa začína v jeho prirodzenom prostredí, v rodine, má výrazný vplyv na formovanie jeho osobnosti. Okrem iného sa dieťa v rodine učí rodovým rolám, ktoré sú podmienené biologicky, a v neposlednom rade aj historicky. Bosá, Minarovičová (2005) v súvislosti s rodovými stereotypmi konštatujú, že ide o vymyslené vzorce mužnosti a ženskosti. Tieto vzorce dávajú odpovede na otázky, ktoré sa spájajú s osobnostnou výbavou jedinca a sú postavené na odpovediach som správny muž, som správna žena. A práve vnímanie rodových stereotypov na úrovni podvedomia ich vytvára a fixuje. Uvedené autorky ďalej konštatujú, že dodržiavanie noriem a vzorcov podľa

biologického hľadiska napomáha vzniku rodovej diskriminácie, kde autorky považujú za potrebné popustiť uzdu takejto myslenej hranici.

V súvislosti s rodovou rovnosťou a rodových stereotypov viacerí odborníci na rodový diskurz sa snažili o dokázanie nutnosti rodových stereotypov. Zdôrazňované sú hlavne biologické rozdiely medzi mužským a ženským pohlavím. Ďalej poukazujú na vrozenosť a prirodzenosť, ktorá je daná od prírody. Iní odborníci zasa hovoria o ich umelom vytváraní a nepotrebnosti ako napríklad feminizmus, ktorý hovorí o rozdelení rodových úloh ako o sociálne vykonštruovanom. (Lukšík, Supeková, 2003). „Nerodíme sa ženami, stávame sa nimi“ (Simone de Beauvoir, 1949).

Radi by sme uviedli výsledok z výskumov rodovo rozdielnych vzorcov výchovy. Výskumom bolo preukázané, správanie sa žien, matiek k deťom. Na 6 mesačnom dievčatku bolo dokázané, že ženy mali iný nežný prístup k dieťaťu ženského pohlavia, ponúkali mu dievčenské hračky, a pri chlapčekovi mali presne opačné reakcie. V skutočnosti ale netušili, že išlo o to isté dieťa raz oblečené v dievčenských a raz chlapčenských šatách. (Giddens, 1999). Je potrebné povedať, že tradičné názory na výchovu sa udržiavali dlhú dobu a majú pozoruhodnú silu pretrvávať aj bez akéhokoľvek logického opodstatnenia, a to len na základe emocionálneho, ba častokrát iracionálneho presvedčenia. Je pozoruhodné, že každá spoločnosť má určité princípy, podľa ktorých sú určité činnosti čisto ženské a niektoré vhodné čisto pre jedinca mužského pohlavia. Tieto princípy sa menia, sú odlišné v závislosti od rôznych kultúr a rozhodne nedeklarujú všeobecné tvrdenia, že ich podoba a obsah je nevyhnutne závislý na biologickom základe.

„Rodové normy sú neviditeľné, nekodifikovateľné predstavy spoločnosti o tom, aké sú ženy a muži, ako sa majú správať, za čo sú v zamestnaní, partnerstve a rodičovstve zodpovední.“ (Bačová, Mikulášková In. Kišoňová, 2005, s. 16). Uvedené autorky ďalej konštatujú, že nové prúdy myslenia v sociálnych vedách priamo hovoria, že veľa rodových stereotypov, na základe ktorých sa vyžaduje rodovo špecifické správanie je výrazom nerovnováhy moci. V tejto konkrétnej súvislosti sa opakovane potvrdzujú a posilňujú nerovné rozdelenia moci medzi mužmi a ženami v konkrétnej kultúre.

Rodová rovnosť na Slovensku v súčasnosti

Inštitút pre výskum práce a rodiny (2008, s. 5) uvádza, že rodová rovnosť je: „spravodlivé zaobchádzanie so ženami a mužmi, čo môže znamenať tak rovnaké

zaobchádzanie, ako aj zaobchádzanie, ktoré je rozdielne, ale je ekvivalentné z hľadiska práv, výhod, povinností a možností. Všetky ľudské bytosti majú právo slobodne rozvíjať svoje schopnosti a vyberať si z možností bez obmedzení rodovými rolami. Rozdielne správanie, aspirácie a potreby žien, a mužov sa uznávajú, hodnotia, berú do úvahy a podporujú rovnako.“ Rovnosť žien a mužov je podľa národnej stratégie rodovej rovnosti za roky 2009-2013 (2008, s. 3) definovaná ako „spoločensko-politický kontext, ktorý má priniesť reálne dosahy konkrétnej politiky ekonomického, rodinného a osobného života, verejného a politického života, a vo výskume, vzdelávaní, školstve a v oblasti zdravotníctva.“ Dovolíme si konštatovať, že rodová rovnosť nadobúda význam predovšetkým v bežnom živote. V každodenných interakciách sa vzťahuje na možnosť selekcie bez rodovej predpojatosti.

Rodová rovnosť má okrem morálnej a sociálnej dimenzie aj výrazné ekonomické opodstatnenie. Ako uvádza Štatistický úrad Slovenskej republiky (2011) rodová rovnosť je nevyhnutnou ekonomickou investíciou do budúcnosti, ktorá zároveň prispieva k ekonomickému rastu spoločnosti vo viacerých smeroch. Práve problematikou postavenia žien v spoločnosti sa Štatistický úrad Slovenskej republiky zaoberá vo viacerých významných oblastiach. Štatistické zisťovania majú za cieľ poznať a popísať faktory, ktoré negatívne ovplyvňujú postavenie žien v našej spoločnosti. Na základe identifikovania jednotlivých negatívnych faktorov dochádza k poskytovaniu odporúčaní, ktoré sú prijímané v rôznych oblastiach spoločenského a hospodárskeho života našej spoločnosti. Vzhľadom na Stratégiu EÚ 2020 je rodová rovnosť význačne dôležitým ekonomickým východiskom na dosiahnutie cieľov Európskej únie. Slovenská republika sa zaviazala presadzovať rodovú rovnosť ako fundamentálne právo.

Ústava Slovenskej republiky je základom práva v oblasti rodovej rovnosti (ústavný zákon č. 460/1992 Zb. v znení neskorších predpisov). V čl. 12 je ustanovené, že: „Ľudia sú slobodní a rovní v dôstojnosti i v právach. Základné práva a slobody sú neodňateľné, neodcudziteľné, nepremlčané a nezrušiteľné. Základné práva a slobody sa zaručujú na území Slovenskej republiky všetkým bez ohľadu na pohlavie, rasu, farbu pleti, jazyk, vieru a náboženstvo, politické, či iné zmýšľanie, národný alebo sociálny pôvod, príslušnosť k národnosti alebo etnickej skupine, majetok, rod alebo iné postavenie. Nikomu nesmie byť spôsobená ujma na právach preto, že uplatňuje svoje základné práva a slobody.“ Ďalšou právnou normou je Zákonník práce (Zákon č. 311/2001 Z.z. v znení neskorších predpisov), kde v čl. 6 sú definované zásady rovnosti v pracovnom procese, ktoré vychádzajú z Ústavy Slovenskej republiky a medzinárodných dokumentoch. V uvedenom článku je definované, že:

„Ženy a muži majú rovnaké právo na zaobchádzanie, ak ide o prístup k zamestnaniu, odmeňovaniu a pracovný postup, odborné vzdelanie a o pracovné podmienky. Ženám sa zabezpečujú pracovné podmienky umožňujúce im účasť na práci s ohľadom na ich fyziologické predpoklady a s ohľadom na ich spoločenskú funkciu v materstve, a ženám a mužom s ohľadom na ich rodinné povinnosti pri výchove detí a starostlivosti o ne.“ Ďalšie ustanovenia Zákonníka práce ustanovujú zásady rodovej rovnosti v:

- v §§ 13,41,47,64 – prístup k zamestnaniu,
- § 119 a – odmeňovanie za vykonanú prácu,
- §§ 140,153,154 – odborné vzdelávanie,
- §§ 55,141,147, 160-162, 166-169,170 – pracovné podmienky.

K uvedeným právnym normám je potrebné dodať aj niektoré stratégie na zrovnoprávnenie žien a mužov, ktoré Slovensko prijalo, a to:

- Národná stratégia rodovej rovnosti na roky 2009-2013,
- Akčný plán KOZ Slovenskej republiky na podporu rodovej rovnosti na roky 2010-2012,
- Stratégia rovnosti žien a mužov 2010-2015,
- Národný projekt Inštitút rodovej rovnosti a mnohé ďalšie dokumenty.

Záver

Problematika emancipácie a rodovej rovnosti je veľmi rozsiahla. V príspevku sme sa snažili iba načrtnúť pohľad do zložitej problematiky, ktorá sa na Slovensku dostáva do povedomia. Chceli by sme však podotknúť, že napriek legislatíve garantovanej rodovej rovnosti a prijatým rôznym dôležitým dokumentom v danej oblasti v našej spoločnosti pretrváva potenciálna diskriminácia, ktorá pramení z príslušnosti k etnickej skupine, podľa pohlavia, veku či plneniu rodičovskej funkcie.

SÚPIS POUŽITEJ LITERATÚRY:

- BAČOVÁ, V. MIKLÁŠKOVÁ, G. 2000. *Čo si myslia adolescentní chlapci a dievčatá o úlohách ženy a muža v rodine*. In: Aspekt, 2000, č. 1, s. 98-112, In: KIŠOŇOVÁ, J. 2005. *Rodové stereotypy v učebniciach*
- BOSÁ, M., MINAROVÍČOVÁ, K. 2005: *Rodovo-citlivá výchova*, Esfem, 2005.
- GIDDENS, A. 1999. *Sociologie*. Praha : Argo, 1999. ISBN 80-7203-124-4.
- GABURA, J. *Sociálna práca s rodinou*. Bratislava: Občianske združenie sociálna práca. 2006, 60 s.
- JARKOVSKÁ, L. *Gender a spoločnosť*, in: *Gender ve škole, Otvorená spoločnosť*, Praha, 2005.
- LUKŠÍK, I. – SUPEKOVÁ, M. 2003. *Sexualita a rodovosť v sociálnych a výchovných súvislostiach*. Bratislava : Humanitas, 2003. ISBN 80-89124-0-1-1
- MATOUŠEK, O. 1997. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha : SLON. 1997. 144 s. ISBN 80-85850-24-9.
- OAKLYEOVÁ, A. 2000. *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál, 2000, ISBN 80-7178-403-6, In: KIŠOŇOVÁ, J. 2005. *Rodové stereotypy v učebniciach : diplomová práca*.
- PIETRUCHOVOVÁ, O. MESOCHRITISOVÁ, A. 2007. *Rodová rovnosť v organizácii*. Okat plus, 2007, s. 63, ISBN 978-80-88720-12-6.
- Štatistický úrad Slovenskej republiky. *Rodová rovnosť 2011*. ISBN 978-80-8121-069-3.
- Ústava Slovenskej republiky, Zbierka zákonov č. 460/1992 v znení neskorších predpisov.
- Zákon č. 311/2001 Z. z. Zákonník práce v znení neskorších predpisov.

KONTAKT NA AUTORA

natasabujdova@gmail.com
Vysoká škola v Sládkovičove, FSS

REFORMA SOCIÁLNEHO ŠTÁTU A RÓMSKA REFORMA

REFORM OF THE SOCIAL STATE AND “RÓMSKA REFORMA” (GYPSY REFORM)

Doc. PhDr. MONIKA ČAMBÁLIKOVÁ, PhD.

ABSTRAKT:

Príspevok dáva tzv. rómsku reformu v súčasnosti na Slovensku do širšieho kontextu reforiem a krízy sociálneho štátu. Krízu sociálneho štátu skúma v súvislosti s oslabovaním sociálnej dimenzie občianstva. Sociálnu exklúziu analyzuje a vysvetľuje ako nenaplnenie (plnohodnotného) občianstva a nerealizovanie občianskej participácie. V tomto kontexte analyzuje uskutočňované reformy, ako aj povahu súčasného spoločensko-politického diskurzu o nich. Poukazuje na potrebu a legitimitu vnášania tém plnohodnotného (sociálneho) občianstva, občianskej participácie a ľudskej dôstojnosti do tohto diskurzu, ako aj do posudzovania realizovaných sociálnych reforiem a politik.

Kľúčové slová: kríza sociálneho štátu, sociálne reformy, občianstvo, občianske, politické a sociálne práva, sociálna exklúzia a inklúzia, spoločenský diskurz, sociálna politika

ABSTRACT

This paper allocates so called gypsy reform in the Slovak Republic into the broader context of reforms and crisis of the social state. The crisis of the social state is hereby examined in connection with the weakening of the social dimension of the citizenship. The social exclusion is analysed and explained as underflow of the (full-value) citizenship and non-realisation of the citizen participation. This is the context, in which this paper analysis the realised reforms as well as nature of the current socio-policy discourse about them. It points out the need and legitimism of incorporation of the topics of full-value (social) citizenship,

citizens participation and human dignity into this discourse as well as into the evaluation of the realised social reforms and policies.

Keywords: crisis of the social state, social reforms, citizenship, citizenship(civil)-, political- and social rights, social exclusion and inclusion, social discourse, social policy

Úvod

Súčasnú „rómsku reformu“ na Slovensku možno považovať za imanentnú súčasť a jeden z pokračujúcich prejavov širšej a zásadnejšej reformy – reformy sociálneho štátu. Reformy, či presnejšie súboru reforiem, ktoré vo svojom súhrne sú jeho redukciou a okliešťovaním.

Meritom tohto príspevku¹ je zamyslenie sa nad zmyslom a úlohami sociálneho štátu a nad tým, čo sa so sociálnym štátom v súčasnosti deje. Ako (ne) prispievajú v ostatných desaťročiach uskutočňované reformy k realizácii pôvodných cieľov a funkcií sociálneho štátu? Ako (ne)prispievajú k naplneniu plnohodnotného (politického i sociálneho) občianstva, občianskej participácie a spoločenskej integrácie? Môžu sa v kontexte týchto reforiem a zmien sociálneho štátu naplniť verbálne deklarované ciele Rómskej reformy?

Príspevok zároveň opakovane upozorňuje aj na podobu súčasného spoločenského a politického diskurzu o uskutočňovaných zmenách a najmä nabáda na osvojenie si presvedčenia, že je legitímne a potrebné neustále vnášať do tohto diskurzu témy plnohodnotného (ergo aj sociálneho) občianstva, občianskych sociálnych práv, ľudskej dôstojnosti a dôstojnej práce.

¹ Príspevok vznikol v rámci grantu VEGA 2/0154/12 Práca ako vzácny statok: produktivita, konkurencieschopnosť a ekonomická racionalita v podmienkach globálneho kapitalizmu

Sociálny štát

„Sociálny štát je taká teoreticko-ideologická koncepcia (a súčasne realizovaná prax) typu štátu, ktorý zabezpečuje určitú (dôstojnú) životnú úroveň a participáciu (občiansku, politickú a sociálnu) pre všetkých občanov na základe ich (občianskych, politických a sociálnych) práv a prostredníctvom redistributívnej politiky štátu.“ (Čambáliková, M., 2009, s. 23)

Český sociológ Libor Musil chápe sociálny štát „ako označenie inštitúcie právnej záruky uspokojenia sociálnych potrieb občanov moderným štátom“ a súčasne takto definuje „situáciu, v ktorej občania moderného štátu v okamihu oslabenia alebo straty svojej schopnosti zabezpečiť sebe alebo tým, ktorí sú na nich závislí, očakávanú ekonomickú alebo sociálnu podporu nie sú odkázaní na dobrovoľnú pomoc príbuzných a spoluobčanov, a majú právny nárok na poskytnutie pomoci“. (Musil, L., 1996, s. 10)

Britský politológ Andrew Heywood sociálny štát (štát blahobytu) definuje ako štát, ktorý preberá hlavnú zodpovednosť za sociálne blaho (welfare) svojich občanov. Túto zodpovednosť realizuje prostredníctvom súboru (v rôznych spoločnostiach rozličných) sociálnych, zdravotných, vzdelávacích a iných služieb. *Welfare* chápe Heywood ako „celkovú zabezpečenosť“, pričom pripomína, že „politicky sa tento pojem spravidla spája so všeobecne poskytovanou sociálnou starostlivosťou, distribuovanou prostredníctvom mechanizmu sociálneho štátu“. (Heywood, A., 2008, s. 132)

Niektorí politológovia pojem welfare state používajú ako synonymum pojmu „sociálne zodpovedný štát“, pričom takýto štát definujú ako „politický systém, v ktorom štát na seba preberá zodpovednosť za sociálnu bezpečnosť každého svojho občana“. (Žaloudek, K., 1996, s. 402)

Základ sociálneho štátu – sociálne občianstvo

Občianstvo (*citizenship*) možno stručne definovať ako vzťah medzi jednotlivcom a štátom, v ktorom sú obe strany – občan i štát – spätí vzájomnými právami a povinnosťami.

Status občana implikuje jeho začlenenie do širšej komunity (štátu) a komunita (štát) súčasne garantuje občanovi individuálnu autonómiu. „Kľúčová charakteristika občianstva a to, čo ho odlišuje od iných identít, je etika participácie.“ (Faulks, K., 2000, s. 4)

Vymedzenie občianskeho statusu, ako aj chápanie a realizácia občianskej participácie úzko súvisia so stavom a vývojom politických práv a občianskych slobôd.

Naše chápanie vzťahu sociálneho štátu a sociálneho občianstva opierame o koncepciu tzv. trojdimenzionálneho občianstva tak, ako ho definoval tvorca tejto koncepcie, anglický sociálny liberál T. H. Marshall v jeho dnes už klasickom diele *Citizenship and Social Class* z roku 1950. Marshall nastolil chápanie občianstva ako štruktúrovaného celku, pozostávajúceho z troch dimenzií: *civil citizenship*, *political citizenship* a *social citizenship*. Základom týchto troch dimenzií občianstva sú tri súbory práv (*bundles of rights*): občianske práva, politické práva a sociálne práva. Občianske práva (*civil rights*) sú definované ako „práva nevyhnutné pre slobodu jednotlivca“. Patrí k nim napríklad sloboda prejavu, sloboda pohybu, náboženská sloboda, právo na rovnosť pred zákonom, právo na vlastný majetok, právo na združovanie, právo na zhromažďovanie. Občianske práva sa viažu s občianskou spoločnosťou; označujú sa aj ako práva „negatívne“ v tom zmysle, že obmedzujú výkon (a ľubovôľu) štátnej moci. Politické práva (*political rights*) umožňujú občanovi aktívne participovať na politickom živote. Hlavnými politickými právami sú teda právo voliť, právo byť volený a zastávať verejnú funkciu. Sociálne práva (*social rights*) zabezpečujú občanovi určitý minimálny sociálny status a sú materiálnou základňou a predpokladom skutočného napĺňania občianskych a politických práv (reálnej občianskej a politickej participácie). Marshall označil sociálne práva ako „pozitívne“ a vymedzil ich – v porovnaní s občianskymi či politickými právami – vágnejšie: ako práva „žiť životom civilizovanej bytosti podľa štandardov, ktoré v danej spoločnosti prevažujú“.

Na príklade sociálno-politických dejín a historického vývoja Anglicka T. H. Marshall ukázal, že občianstvo sa do takejto trojdimenzionálnej podoby vyvíjalo počas dlhých stáročí a v istej logickej nadväznosti: občianska dimenzia (*civil citizenship*) sa kreovala v 18. storočí, politická dimenzia (*political citizenship*) v 19. storočí a sociálna (*social citizenship*) vlastne až v 20. storočí.

Demokratický sociálny štát kladie dôraz na práva občana – na práva politické, občianske a sociálne, na ich vzájomnú podmienenosť a na inštitucionalizáciu všetkých troch druhov týchto práv (dimenzií občianstva).

Plnoprávnymi členmi spoločnosti sú ľudia až vtedy, keď sú nositeľmi občianskeho statusu nielen v zmysle politického občianstva, ale aj v zmysle sociálneho občianstva. Politické občianstvo sa realizuje participáciou na výkone politickej moci, sociálne občianstvo participáciou na spoločensky dosiahnutom blahobyte. Rozlíšenie troch druhov občianstva viedlo tvorcu tejto koncepcie Marshalla – a vedie aj nás – aj k odlíšeniu úplného občianstva od jeho neúplne rozvinutých variantov. „Aby bol človek plnoprávnym členom občianskej spoločnosti, musí byť jeho občiansky status utváraný právami a povinnosťami z okruhu všetkých troch druhov občianstva.“ (Roško, R., 2002, s. 399)

Proces budovania demokracie je v tomto zmysle aj procesom vytvárania inštitúcií, sprostredkujúcich občianstvo vo všetkých jeho dimenziách: politickej, občianskej a sociálnej. Znamená to teda nielen potrebu fungovania inštitúcií medzi občanom a *polis* na jednej a medzi občanom a trhom na druhej strane. Znamená to súčasne tiež potrebu fungovania inštitúcií garantujúcich participáciu (plnohodnotného) občana aj na dosiahnutom stupni blahobytu spoločnosti, ktorej je súčasťou. Ak nie sú práva inštitucionalizované, ergo ak ich dodržiavanie nie je inštitucionálne zabezpečené a legislatívne garantované, ostávajú iba utopickými víziami alebo prázdnyimi proklamáciami. Práva totiž vždy vyžadujú rámec pre ich uznanie a mechanizmy (inštitúcie), prostredníctvom ktorých môžu byť realizované. Ergo: nejde len o deklarovanie (formálneho) práva, ale o jeho zabezpečenie. Nejde len o nárok nárokovať si, ale ide o vykonateľnosť práva a vynúiteľnosť nároku. (Čambáliková, M., 2003, s. 290)

Ako už Marshall ukázal, o realizáciu idey "úplného" občianstva sa zápasí storočia. Realizácia občianstva nie je teda záležitosťou jednorazového zákonodarného aktu či administratívneho rozhodnutia, ale dlhodobého spoločenského vývoja (vývoja demokratického právneho poriadku rovnako ako univerzálneho systému sociálneho zabezpečenia a sociálneho poistenia) a fungovania príslušných inštitúcií.

Sociálny štát a sociálne začlenenie (verzus vylúčenie)

Marshallovu teóriu občianstva môžeme – v logike nášho uvažovania – prijať aj ako prostriedok identifikácie a nástroj analýzy sociálneho vylúčenia (*sociálnej exklúzie*). Sociálne vylúčenie možno v duchu tejto koncepcie chápať ako *upieranie alebo nerealizovanie občianskych, politických a sociálnych práv občanov*.

Do sociologickej konceptualizácie sociálneho vylúčenia (*social exclusion*) sa premietajú dve hlavné spoločenskovedné tradície: francúzska a anglosaská. Zjednodušene: kým anglosaský prístup sa spája najmä s koncepciou chudoby, francúzska tradícia zdôrazňuje otázky sociálnej štruktúry a občianstva, ako aj problematiku sociálnych nerovností, spoločenskej súdržnosti a sociálnej kohézie.

V „chudobovskom“ chápaní sociálneho vylúčenia (najmä ak je chudoba vzťahovaná len na problematiku distribúcie príjmov a na definovanie ich „primeranej“ či „neprimeranej“ úrovne) sa vytráca podstatný význam, pôvodný kód pojmu *vylúčenie (exklúzia)*, ako ho chápe sociológia zaujímajúca sa o štruktúru moci a sociálnu nerovnosť a o sociálnu stratifikáciu spoločnosti.

Sociálno-stratifikačné teórie pojem *vylúčenie* vzťahujú najmä na situáciu (a proces), kedy určité skupiny prostredníctvom svojich stratégií bránia, sťažujú, či neumožňujú iným, aby získali prístup k (obmedzeným a vzácnym) zdrojom a pozíciám.

Koncepcia sociálneho vylúčenia a začlenenia, relevantná pre naše uvažovanie, si síce ponecháva koncept chudoby, ale umiestňuje ho do širšieho explanačného i spoločensko-politického rámca.

Akcentovanie „posunu od chudoby k sociálnej exklúzii“ je najmä výrazom snahy o zdôraznenie *multidimenzionálneho a procesného charakteru sociálneho vylúčenia*.

Koncepcia sociálneho vylúčenia teda explanačný rámec chudoby prekračuje, a to hlavne v dvoch podstatných aspektoch:

- 1) sociálne vylúčenie zahrňuje aj tie vylúčenia, ktoré nie sú spôsobené nedostatkom materiálnych či finančných zdrojov a

2) venuje pozornosť procesom a mechanizmom, ktoré sociálne vylúčenie spôsobujú alebo ho umožňujú (respektíve udržiavajú alebo zvyšujú riziko sociálneho vylúčenia – jednotlivcov i sociálnych skupín – v najširšom zmysle).

Podobne ako Petr Mareš (Mareš, P., 2004, s. 15-29) sa stotožňujeme s názorom, nahradenie koncepcie chudoby koncepciou sociálneho vylúčenia vyjadruje paradigmálnu zmenu – spoločnosť prestáva byť interpretovaná v kontexte vertikálnych nerovností a začína byť vnímaná v dimenziách horizontálnych nerovností; ako *separácia verzus participácia*; alebo ako „*in*“ *verzus* „*out*“. V centre záujmu nie je už iba samotný fakt existencie sociálnych nerovností, ale primárne sa pozornosť sústreďuje na mechanizmy, ktoré vytvárajú hranice medzi tými, ktorí sú a tými, ktorí nie sú členmi daného sociálneho celku, či na mechanizmy, ktoré vyradujú jednotlivcov i celé kolektivity z hlavného prúdu spoločnosti.

S istou mierou zjednodušenia možno povedať, že opakom sociálneho vylúčenia je sociálne začlenenie (*social inclusion*).

Sociálne začlenenie (sociálna inklúzia) veľmi úzko súvisí, ba prelína sa so sociálnou integráciou. Sociálna integrácia je procesom začlenenia jednotlivcov alebo skupín do života spoločnosti. Integrácia, ktorá vychádza z "trojuholníka blahobytu" (*welfare triangle*) s tromi neoddeliteľnými bodmi: štát (legislatíva), trh (najmä trh práce) a občianska spoločnosť (rodina, dobrovoľnícky a neštátny sektor, záujmové združenia, neformálne spoločenské väzby a vzťahy). Jednotlivé body – štát, trh, občianska spoločnosť – predstavujú integračné roviny, prostredníctvom ktorých sú jednotlivci alebo skupiny integrovaní (začleňovaní) do spoločnosti.

Úplná inklúzia sa rovná inklúzii (začleneniu) naprieč celým spektrom občianskych, politických a sociálnych dimenzií; ergo spočíva v začlenení do všetkých sfér – štátu, trhu a občianskej spoločnosti.

Kým sociálne začlenenie a začleňovanie je prejavom a súčasne posilnením sociálnej kohézie a spoločenskej súdržnosti, sociálne vylúčenie je svedectvom narušenia vzťahov medzi jednotlivcom a komunitou (štátom). Miera narušenia týchto vzťahov môže byť rôzna. V tejto súvislosti Pieretti (1994) (citované podľa Rákoczyová, M., 2006) rozlišuje dva typy sociálnej exklúzie: *relatívnu*, ktorú charakterizuje nerovný prístup k právam a inštitúciám;

a *absolútnu*, extrémnu, katastrofickú exklúziu zo sociálnych vzťahov. Kým v prípade relatívnej exklúzie ide o prípad vylúčenia len v niektorých oblastiach, alebo len o čiastočné vylúčenie; pri absolútnej exklúzii ide o úplné vylúčenie zo spoločnosti – príkladom môžu byť bezdomovci, alebo aj niektorí príslušníci segregovaných (rómskych) komunít.

Sociálne vylúčenie sa v koncepcii, ktorá tvorí východisko nášho uvažovania chápe ako proces. Zahrnutie časového (procesného) hľadiska súčasne prináša dve nové dimenzie, v ktorých môžeme o sociálnej exklúzii uvažovať: jednak dimenziu životného cyklu jednotlivca, jednak medzi-generačnú dimenziu. Tí, ktorí sú vylúčení, sú vylúčení nielen „tu a teraz“, teda v zmysle súčasnej situácie, ale sú tiež ohrození v zmysle zlých vyhládok do budúcnosti – a to nielen vzhľadom na svoju vlastnú, osobnú životnú dráhu, ale nezriedka aj vzhľadom na budúcnosť od nich závislých rodinných príslušníkov (najmä nezaopatrených detí). Na toto poukázal napríklad Graham Room (Room, G., 1995) keď vymedzil sociálnu exklúziu ako súbor multidimenzionálnych a vzájomne sa posilňujúcich procesov deprivácie, spojených s postupným oslabovaním väzieb so sociálnym okolím, a vedúcich k vyčleneniu jednotlivcov a skupín z príležitostí, ktoré spoločnosť môže svojim členom vo všeobecnosti ponúknuť.

Zabraňovať takýmto scenárom (obmedzovať takéto riziká sociálneho vylúčenia a spoločenského odcudzenia) je podstatnou esenciou, zmyslom a funkciou sociálneho štátu.

Sociálne vylúčenie ako nedostatočná participácia

Sociálne vylúčenie vyjadruje viacnásobné znevýhodnenie: jednotlivci alebo celé sociálne skupiny sú nielen (dočasne alebo dlhodobo) vylúčení z trhu práce, trpia nedostatkom príjmových a materiálnych zdrojov, ale aj zle bývajú, majú zlý zdravotný stav, nedostatočné vzdelanie, sú veľmi sociálne závislí, málo participujú na živote komunity – teda sú v súhrnnej nevýhode. Rastie ich izolovanosť, nezriedka sú vnímaní ako ohrozenie spoločenského poriadku, či ako príťaž spoločnosti, v ktorom žijú.

V tejto súvislosti napríklad Serge Paugam (Paugam, S., 1995) pomenováva „indikátory ekonomickej a sociálnej neistoty“: nestále zamestnanie, manželská nestabilita, ekonomicke chudoba, neprimeraný sociálny a nenáležitý rodinný život, znevýhodnenie v oblasti

vzdelania. Čím viac indikátorov ekonomickej a sociálnej nestability jednotlivec alebo skupina vykazuje, v tým väčšom riziku sociálneho vylúčenia sa nachádza.

Podľa kritéria (ne)participácie v rôznych spoločenských systémoch – najmä ak je participácia v nich dlhodobo nedostatočná, alebo dokonca vôbec nerealizovaná – vymedzil sociálne vylúčenie Graham Room (Room, G., 1995) ako „nedostatočnú sociálnu participáciu, nedostatok sociálnej ochrany, nedostatok sociálnej integrácie a nedostatok moci“.

Podobne Corden a Duffy (citované podľa Rákoczyová, M., 2006) vymedzujú sociálnu exklúziu ako „procesy, ktorými sú jednotlivci alebo skupiny izolované od hlavných spoločenských mechanizmov, ktoré produkujú alebo distribuujú spoločenské zdroje“. Za tieto „spoločenské mechanizmy, produkujúce alebo rozdeľujúce zdroje“ sa pritom považuje najmä trh práce, rodina, neformálne siete a štát. Tí, ktorí majú slabú alebo úplne chýbajúcu väzbu dlhodobo čo i len na jeden z uvedených mechanizmov (zdrojov), sú už považovaní za ohrozených možným rizikom sociálneho vylúčenia. Toto chápanie sociálnej exklúzie súčasne upozorňuje aj na pozitívny vplyv neformálnych sociálnych sietí a zdôrazňuje dôležitosť fungujúcej rodiny pri predchádzaní riziku upadnutia do situácie sociálneho vylúčenia.

Významnou súčasťou konceptualizácie (chápania, vysvetľovania, ako aj možného či žiaduceho riešenia) sociálnej exklúzie je práve snaha o postihnutie spoločenských mechanizmov, v dôsledku ktorých prichádza k sociálnemu vylúčeniu. Sociálna exklúzia má teda dve zložky:

- 1) „stavovú“ – je sociálnym vzťahom medzi tými, ktorí sú integrovaní (začlenení) v spoločnosti a tými, ktorí nie sú; a
- 2) dynamickú – zahrňuje procesy, ktoré k exklúzii (vylúčeniu) vedú.

V oboch týchto zmysloch je práve sociálny štát kľúčovým aktérom – a sociálna politika kľúčovým nástrojom – pôsobenie ktorých môže ovplyvniť obe tieto zložky – stav i dynamiku sociálneho vylúčenia. Alebo inak povedané – sú kľúčovými inštitúciami pri sociálnom (ne)začleňovaní jednotlivcov i skupín do života spoločnosti.

Sociálne vylúčenie ako nenaplnené občianstvo

V súvislosti so sociálnym vylúčením sa najčastejšie poukazuje na zlyhanie v oblasti *sociálnych* práv, ktoré – ako nás učí T. H. Marshall – „oprávňujú jednotlivca podieľať sa na ekonomickom blahobyte spoločnosti, na sociálnom zabezpečení, zdieľať sociálne dedičstvo a žiť ako civilizovaná bytosť“. (Marshall, T. H., 1991)

Bolo by však nielen neúplné, ale priam zavádzajúce stotožňovať sociálne vylúčenie s nenaplnením „len“ sociálnych (občianskych) práv. Aj podľa Marshalla význam sociálnej zložky/dimenzie občianskych práv spočíva aj v tom, že práve ona poskytuje reálnu materiálnu základňu a prístup k naplneniu (praktickému realizovaniu) aj ostatných dvoch dimenzií občianstva, resp. umožňuje občanovi, aby mohol skutočne realizovať svoje občianske a politické práva. Naplniť svoju úlohu v garantovaní takto definovaného občianskeho statusu a občianskej roly (participácie) môže štát iba tak, že bude nielen štátom demokratickým a právnym, ale aj sociálnym.

V 90-tych rokoch 20. storočia sa v prístupe k sociálnemu vylúčeniu začali kombinovať prvky francúzskej a anglosaskej tradície a objavovala sa snaha zosúladiť tieto tradície prostredníctvom koncepcie občianskych práv. Ako prostriedok identifikácie sociálneho vylúčenia bola v tomto prístupe explicitne prijatá Marshallova teória občianstva². Napríklad A. Walker a C. Walker (Walker, A. – Walker, C., 1997, s. 8) vymedzujú sociálne vylúčenie "ako upieranie alebo nerealizovanie občianskych, politických a sociálnych práv". Podobne J. Bergham uvádza, že „sociálne vylúčenie môže byť pochopené v zmysle odmietnutia – alebo nerealizovania – občianskych práv“ (Bergham, J., 1995, s. 19) a súčasne upozorňuje aj na sociálne inštitúcie, do ktorých sú občianske práva vsadené, resp. prostredníctvom ktorých sú realizované. Ide o:

1. demokratický a právny systém, ktorý podporuje občiansku integráciu,
2. trh práce, ktorý podporuje ekonomickú integráciu,
3. sociálny systém, ktorý podporuje to, čo môžeme nazvať sociálnou integráciou,
4. rodinný a komunitný systém, ktorý podporuje interpersonálnu integráciu. (Bergham, J., 1995, s. 10)

² Bližšie pozri napríklad Walker, A. – Walker, C., 1977, Atkinson, A. B., 2000, Goodin, R., 2000, Rabušic, L., 2000, Bergham, J., 1995, Čambáliková, M., 2003, Džambazovič, R. – Gerbery, D., 2005, Čambáliková, M. 2007 a 2009.

Tento prístup k explanácii a analýze sociálneho vylúčenia a chudoby však u nás dodnes neprevládol, ba naopak – hoci na európskej úrovni ešte pretrváva, v rámci Slovenskej republiky sa vytráca z verejného diskurzu, ako aj z príslušných analýz. Konštatujú to aj autori *Tieňovej správy o chudobe a sociálnom vylúčení v Slovenskej republike* z roku 2012: „Túto správu spája s inými tieňovými správami práve starosť o dodržiavanie ľudských práv. Chudobu a sociálne vylúčenie chápeme ako porušenie práv ľudských bytostí na dôstojný život. Tento prístup k chudobe je pre Slovensko skôr netypický. Prevládajú úzko ekonomické pohľady, ktoré chudobu riešia najmä z pohľadu starostí o bilanciu verejných financií. Takýto pohľad je kľúčový aj pre Národnú sociálnu správu za rok 2012, ktorú pripravilo Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny. K zostaveniu tieňovej správy nás podnietili najmä medzery v tomto dokumente a jeho mlčanie o závažných stránkach chudoby a sociálneho vylúčenia na Slovensku.“ (Kusá, Z. a kol., 2012, s. 7)

Občianstvo: "sociálna" a/alebo "liberálna" vízia

Občianstvo – a najmä sociálne občianstvo – je koncepcia, o vymedzenie a realizovanie ktorej sa viedol a vedie spor. Spor, ktorý bol a je súčasťou politického a sociálneho zápasu. Je to koncepcia, ktorá umožňuje, aby bola využívaná a mobilizovaná spektrom rozdielnych, ba konkurujúcich si politických síl a spoločenských skupín.

Axiómami liberalizmu sú sloboda jednotlivca a sloboda trhu. Pretože sociálne práva sú realizované prostredníctvom daní a zdaňovania, z hľadiska klasických liberálov sú v tenzii s občianskymi právami, najmä s právom na vlastníctvo. Liberáli sú spravidla skeptickí k role vlády a úlohe politiky ako distributéra zdrojov. Slobodu trhu chápu ako podmienku i ako prejav slobody jednotlivca. Preto sloboda trhu a súkromné vlastníctvo musia byť chránené prostredníctvom občianskych práv. Toto presvedčenie bolo pre liberálov primárnym hodnotovým a politickým kompasom pri formovaní moderných národných štátov a v podstate zostalo aj pri formovaní súčasných globalizačných a integračných procesov.

V koncepcii liberalizmu sú teda občianske, politické a sociálne práva chápané ako rozličné druhy práv. Zjednodušene: občianske politické práva sa tu chápu ako práva prirodzené a

ochraňujúce slobodu jednotlivca, kým sociálne práva sú vnímané ako späté s reštrikciami, ako obmedzujúce ekonomickú slobodu (slobodu jednotlivca a slobodu trhu) a posilňujúce štátnu moc a štátne intervencie (ktoré individuálnu slobodu obmedzujú a slobodný trh deformujú). Na rozdiel od občianskych a politických práv sociálne práva sa prezentujú ako závislé od zdrojov a nákladovo náročné – to robí sociálne práva zraniteľnými najmä v obdobiach ekonomickej recesie, ako aj vtedy, keď sa zdôrazňuje potreba a požiadavka zvýšenia konkurencieschopnosti.

Podľa obhajcov sociálneho štátu a sociálnych práv boli a sú občianske a politické práva najmä „právmi trhu“. Uvádzajú príklady z histórie a zo súčasnosti, ktoré ukazujú, ako sa snahy o reštrikcie v oblasti sociálnych práv priamo spájali a spájajú aj s reštrikciami v oblasti politických práv. Pripomínajú napríklad, že klasický liberál J. S. Mill v 19. storočí varoval pred rozšírením politických práv a masy. Obával sa „tyranie väčšiny“, ktorá by mohla obmedzovať slobodu súkromného vlastníctva a podnikania. V logike tohto prístupu boli a sú občianske a politické práva ako napríklad sloboda (najmä odborového) združovania a právo na štrajk považované za opozičné voči jestvujúcemu štátnemu zriadeniu a za ohrozenie kapitalistického trhu. Ako dokazuje napríklad analýza Keith Falkusovej (Faulks, 2000, s. 65 - 69) bola a je „marketizácia občianstva“ – napríklad aj v období vlád M. Thatcherovej a J. Majora vo Veľkej Británii – sprevádzaná upevňovaním politickej moci a reštrikciami v oblasti slobody prejavu, slobody združovania a práva na štrajk.

Ukazuje sa teda, že snahy oslabiť sociálne práva často zasahujú občianske práva ako také a bez materiálnej bázy občianstva, ktorú vytvárajú sociálne práva, je občianstvo zraniteľné. Je to redukované občianstvo.

Občianstvo v "zlatých časoch sociálnej demokracie" a v období globalizácie

Sociálne občianstvo však nie je spochybňované iba liberálnymi a libertariánskymi názormi, ergo nie je v súčasnosti ohrozované len v rovine teoretickej a ideologickej. Jeho oslabovanie sa znásobuje aj súčasným ekonomickým stavom a vývojom.

Kým T. H. Marshall formuloval svoju koncepciu občianstva v „zlatom veku“ (*golden age*) sociálneho štátu“, my dnes uvažujeme o sociálnom občianstve v období jeho krízy a v podmienkach ekonomickej globalizácie.

Čo charakterizovalo toto obdobie „zlatého veku“ sociálneho štátu: ergo v akých ekonomických podmienkach sa rozvíjala koncepcia sociálneho občianstva a realizovala veľkorysá sociálna politika sociálneho štátu? Hospodársky rozmach v rokoch a desaťročiach po druhej svetovej vojne, vysoká miera hospodárskeho rastu a takmer plná zamestnanosť umožnila najmä v Európe dramatický nárast životnej úrovne. Ako uvádza napríklad Michal Ehrke, bolo to obdobie umožňujúce uvádzať do života dve sociálno-demokratické koncepcie sociálnej rovnosti. Po prvé: princíp sociálneho štátu, na základe a v rámci ktorého má byť všetkým občanom vo všetkých životných situáciách umožnený "dôstojný život" (aj keď definovaný len minimálnou úrovňou). Na garantovanie tohto záväzku zaviedli povojnové vlády vyspelých európskych štátov systém štátnych sociálnych opatrení "od kolísky po hrob", inštitucionalizoval sa tu systém sociálneho zabezpečenia a sociálneho poistenia. Po druhé: všetci občania, aj tí dovtedy znevýhodnení získali prístup k spotrebnému tovaru, ktorý bol predtým vyhradený privilegovanej menšine. Občania národných štátov boli čoraz viac začleňovaní do participácie na prosperite spoločnosti, všetci sa zúčastňovali na dynamike zjavne nekonečne prosperujúcej konzumnej spoločnosti. (Ehrke, M., 2000, s. 10) Európske štáty v tomto období prevzali svoj diel zodpovednosti aj pri riadení národného hospodárstva a uchovávali si riadenie a kontrolu v oblasti daní a zdaňovania. Disponovali príslušnými nástrojmi i zdrojmi ovplyvňovania, ba priamo realizovanie svojej hospodárskej a sociálnej politiky.

A čo sa deje v súčasnosti? A aké to má dôsledky pre sociálnu dimenziu občianstva a pre sociálnu politiku? V súčasnosti globalizovaný finančný a kapitálový trh obmedzuje finančnú a fiškálnu politiku národných štátov. V dôsledku liberalizácie pohybu kapitálu a faktického zrušenia hraníc pre tovarový a peňažný kapitál, ako aj v dôsledku súperenia národných vlád o zahraničné investície sa oslabujú možnosti a kompetencie národných vlád v oblasti kontroly, regulácie a najmä získavania daňových zdrojov. To de facto znamená limitovanie zdrojov pre štátnu sociálnu politiku (redistribúciu určenú štátom). V miere, v akej rastú možnosti kapitálu neohraničovať svoje možnosti hranicami štátu, klesajú možnosti národných vlád stanovovať strane (najmä nadnárodného) kapitálu podmienky kooperácie. Dôsledkom je, že

možnosti štátu (národnej vlády) garantovať záväzky, vyplývajúce z veľkorysej sociálnej politiky slabnú. Súčasne "hospodárska politika sleduje stále menej imperatív rastu zárobkov a stále viac sa stará o zaistenie rastu majetku (kapitálu). Tvorivé možnosti štátu sa z tohto hľadiska redukovávajú na priestor, v ktorom sa dá zabezpečiť finančná stabilita a žiaduca klesajúca, v žiadnom prípade však nie rastúca daňová záťaž. Dôsledkom je, že kým v 60-tych rokoch 20. storočia sa v Európe na hospodárskom raste podieľali všetci, dnes to už neplatí – dôkazom toho sú tak nezamestnaní, ako aj *working poor*." (Ehrke, M., 2000, s. 16)

Nezamestnaní, dlhodobo nezamestnaní, rovnako ako *pracujúci chudobní* sú atribútom a príkladom segmentácie súčasného trhu práce. Európsky model zamestnanosti na jednej strane zahŕňa *primárny trh práce*, tvorený stabilnými pracovnými miestami na plný úväzok, ktoré sú dobre platené a spojené s kvalitným sociálnym zabezpečením a na druhej strane *sekundárny trh práce* zahŕňajúci pracovné zmluvy na dobu určitú, s nižšou úrovňou mzdy a sociálnej ochrany. Sekundárny trh práce expanduje a je pravdepodobné, že sa bude rozrastať. Segmentácia trhu práce je sprevádzaná prehlbujúcou sa príjmovou a statusovou nerovnosťou zamestnancov. Tí navrchu pomyselného zamestnaneckého rebríčka, americkým ekonómom Robertom Reichom označení ako "manipulátori symbolov", profitujú z uvoľnenia ich právnej subordinácie a väčšej autonómnosti pri výkone svojho povolania. Sú dobre ohodnotení, ba až nadhodnotení. Tí na dolných priečkach, ktorých príjem je na úrovni minimálnej mzdy, požívajú len malú mieru sociálnej ochrany a sú vystavení čoraz ostrejšej konkurencii z krajín s nižšou cenou práce. Väčšina z nich strieda status nezamestnaného so statusom príležitostne, dočasne či čiastočne zamestnaného. Niektorí z nich prežívajú z prostriedkov sociálnej pomoci a z "práce načierno". Jestvuje aj nová kategória – tzv. "falošní" samo zamestnávateľia, či „živnostníci z donútenia“, ktorí sú subkontraktormi a vstúpili do závislého vzťahu (pracovnej činnosti) s tými, ktorí im zadávajú objednávky bez toho, aby požívali sociálne výhody zamestnanca s pracovnou zmluvou (zamestnaneckého pomeru).

Dualizácia a segmentácia trhu práce je ešte výraznejšia, ak vezmeme do úvahy proces ekonomickej globalizácie. Globalizácia umožňuje a vytvára nadnárodné korporácie, kapitál robí mobilnejším a flexibilnejším. Internacionalizácia výroby a finančných trhov dovoľuje podnikom a podnikateľom vykonávať ich ekonomické aktivity po celom svete a práve tam, kde to považujú za najvýhodnejšie – aj z hľadiska nákladov spojených s oblasťou sociálnej

politiky podniku a politikou národného štátu: teda vo svetle nákladov na mzdy, príspevkov na sociálne poistenie, odvody a dane.

V rámci nadnárodných podnikov je výrobný proces spravidla rozčlenený: sofistikovaná výroba je vykonávaná prevažne v západných krajinách, jednoduchá rutinná práca je alokovaná do krajín tretieho sveta. Lacná a súčasne – aspoň z hľadiska formálneho vzdelania – kvalifikovaná pracovná sila sa spočiatku javí ako ich konkurenčná výhoda. Od sociálnych partnerov, najmä odborov sa v týchto krajinách požaduje „mzdová zdržanlivosť“ pri vyjednávaní na podnikovej i národnej úrovni. Spravidla to vedie k udomácneniu relatívne nižších miezd za menej kvalifikovanú prácu pre viaceré kategórie zamestnancov, najmä z radov tých, ktorí tradične tvorili jadro odborovej organizovanosti. Práve títo zamestnanci sú súčasne najviac ohrozovaní a postihovaní nezamestnanosťou v dôsledku nevyhnutnej reštrukturalizácie a modernizácie, ako aj v dôsledku skolabovania systému plnej zamestnanosti v bývalých socialistických, dnes nových členských štátoch EÚ. V dôsledku reštrukturalizácie a nezamestnanosti sa oslabuje členská základňa „domácich“ odborov a tým aj ich vyjednávajúca pozícia. Tým teda slabne ďalší z „tradičných“ kolektívnych aktérov, ktorého agendou bola sociálna dimenzia občianstva a štátu. Dôsledkom je, že spolu s *welfare state* ustupuje aj *managerial welfarism*. Ekonomické elity zväčša realizujú – a spolu s veľkou časťou politických a mediálnych elít apologetizujú – flexibilitu pracovného trhu a flexibilitu pracovnej sily. (Čambáliková, M., 2002 a 2008)

Dokonca aj niektorí neo-marxisti opisujú rozvinutú industriálnu spoločnosť ako typ *post-work society*, v ktorej práca stráca svoje centrálné postavenie. V tejto súvislosti však kladú otázku, či je tento stav z hľadiska jednotlivca skutočne odzrkadlením jeho slobodnej voľby a z hľadiska spoločnosti žiaducim trendom. Argumentujú výsledkami viacerých výskumov, ktoré hovoria, že "po prvé, ľudia uprednostňujú možnosť zarobiť si na svoj chlieb sami pred možnosťou dostať ho prostredníctvom sociálnych programov a dávok. Po druhé, zdá sa, že technická inovácia, koniec industrializácie a ekonomický rast robia prácu niečím viac než len možnosťou ako získať chlieb. Po tretie, prevládajúce post materialistické hodnoty v rozvinutej spoločnosti vyvolávajú v ľuďoch túžbu po seberealizácii, seba vyjadrení a osobnostnom rozvoji v práci." (Rus, V. – Macur, M., 2000, s. 65)

V súčasnom období sa presadzuje hospodársko-politický konsenzus – a pretavuje sa do podmienok pre začlenenie národného štátu v rámci integračných procesov – ktorého prioritou je zabraňovať inflácii a štátnemu zadlžovaniu. "Dohody, ktorými súčasné vlády začleňujú svoje štáty do nadnárodných politických a ekonomických štruktúr aj zväzujú: napríklad pod tlakom dodržania finančnej stability môžu tieto vlády len s čoraz väčšími ťažkosťami dodržiavať materiálne záväzky, ktoré v minulosti súviseli so zabezpečením extenzívnych občianskych sociálnych práv a s realizáciou veľkorysej sociálnej politiky štátu." (Čambáliková, M., 2002, s. 451)

Občianske sociálne práva boli – a stále sú – v princípe inštitucionalizované prostredníctvom a v rámci kreovania sociálneho štátu (a ním boli garantované).

Avšak už od 70-tych rokov dvadsiateho storočia sa čoraz viac zdôrazňuje kríza sociálneho štátu.

Kríza sociálneho štátu je nielen predmetom teoretických diskusií. Je fenoménom, na ktorý sa odvolávajú politické a ekonomické elity pri zdôvodňovaní nevyhnutnosti praktických zmien a reforiem v sociálnej oblasti (v politike sociálnych štátov) najmä od 80-tych rokov dvadsiateho storočia. V súvislosti so sociálnym štátom sa dnes hovorí najmä o jeho:

- kríze finančnej (kriticky sa poukazuje na prílišný, resp. „neudržateľný“ rast sociálnych výdavkov);
- kríze legitimity (politika presadzujúca princípy sociálnej solidarity a súdržnosti, a politika „rovnostárstva“ a vyrovnávania sociálnych rozdielov stratila vraj podporu občanov a teda legitimitu);
- kríze inštitúcií (čo súvisí s odmietaním (štátnej) centralizácie a „prílišnej“ byrokratizácie systému sociálneho štátu a jeho inštitúcií).

Občianske práva v teoreticko-ideologickom a politickom diskurze

Kým občianske práva majú podľa klasických liberálov jednoznačne pozitívny efekt na kreovanie autonómnosti, slobody a individuálnej zodpovednosti, sociálne práva môžu podľa nich vytvárať "kultúru závislosti" a nemotivovať, ba deštruovať žiaducu občiansku iniciatívu. Predstavitelia liberálnych názorov a koncepcií varujú, že prístup akcentujúci (sociálne) občianstvo kladie prílišný dôraz na práva v zmysle oprávnení a do značnej miery ignoruje problém povinnosti a zodpovednosti. V tomto kontexte kritizujú aj sociálny štát a zabezpečovanie sociálnych občianskych práv štátom. Podľa ich presvedčenia takáto politika štátu spôsobuje úpadok morálky a zmyslu pre povinnosť. Riešenie vidia v takých zmenách legislatívy a sociálnej politiky, ktoré budú zodpovednosť za sociálnu situáciu prenášať zo štátu na jednotlivca a prípadnú pomoc jednotlivcovi zo strany štátu podmieňovať jeho aktivitou, ako aj spĺňaním a priebežným dokladovaním a dokazovaním spĺňania predpísaných podmienok poskytnutia pomoci.

Kritici sociálneho štátu často hovoria o potrebe aktivity a iniciatívy jednotlivca a často zdôrazňujú potrebu individuálnej zodpovednosti. Ich oponenti namietajú, že spájanie krízy sociálneho štátu s morálnym úpadkom (predovšetkým sociálne vylúčených či znevýhodnených jednotlivcov a skupín) zastiera jej súvislosť s ekonomickou recesiou na jednej strane a väzbu s kapitálovou stratégiou ekonomických, finančných a časti politických elít na druhej strane. Práve upriamovanie pozornosti na (ne)schopnosť jednotlivca začleniť sa – najmä v zmysle uplatniť sa na trhu práce – mlčky prehliada (ne)schopnosť systému začleniť doň všetkých. Spájanie sociálnych práv so zamestnanosťou či podmieňovanie sociálnych dávok prácou je problematické, ak je najväčším problémom získať prácu.

Z politickej ekonómie expandovali do politických debát o sociálnych otázkach dve diskurzívne paradigmy: *marketizácia* a *fiškalizácia*, ktoré spochybnili doposiaľ dominantný systém štátneho sociálneho zabezpečenia. Marketizácia verejnej politiky nevymedzuje len nové ciele a nástroje príspevkov a služieb, ale utvára aj verejnú mienku o tom, ktoré skupiny a potreby sú hodné podpory a ktoré nie. Trhový kalkul opäť privádza na svet moralizátorský diskurz. (Strapcová, K., 2005, s. 419, Kusá, Z. 2008, s. 15)

Ruth Listerová (podľa Kusá, Z., 2008, s. 16) pri analýze procesu odbúravania univerzálnych črt sociálneho zabezpečenia (a jeho redukcii na záchranú sieť pre najchudobnejších) britskými konzervatívami i labouristami uvádza ako nápadnú charakteristiku diskurzu

rámčujúcu tento proces to, že prestal používať pojmy ako sociálne práva či rovnosť. R. Listerová v tejto súvislosti dospela k záveru, že po vymazaní sociálnych práv a rovnosti z politického jazyka a z verejnej pamäti možno ľahšie meniť (redukovať) zameranie sociálnej politiky z redukcie nerovností na „adresnú“ pomoc najnúdznejším.

Kľúčovým všeobecným motívom reformného diskurzu o sociálnych právach je téma osobnej zodpovednosti. „Rámčovanie diskusie o sociálnej politike témou osobnej zodpovednosti uľahčilo obmedzovanie práv a podmieňovanie sociálnych dávok aktívnym hľadaním práce. Vytvorila sa nová významová opozícia: sociálne práva prestali byť protikladom osobnej zodpovednosti. Jej náprotivkom v politickom a mediálnom diskurze sa stala závislosť od dávok.“ (Kusá, Z., 2008, s. 17)

V súčasnosti prevládajúci neoliberálny diskurz legitimizuje „zoštiehľovanie sociálneho štátu“ a odbúravanie politik, ktoré zabezpečovali rovnomernejšie rozdeľovanie a prerozdeľovanie spoločenského bohatstva - a súčasne predstavuje túto cestu ako jedinú možnú alternatívu. Marketizácia, t.j. miešanie logiky trhu (súkromné vlastníctvo, súťaž a zisk) s logikou štátu (verejný záujem a občianstvo) znamená vtiahnutie princípov súkromného podnikania do verejného sektora a legitimizuje vnášanie princípov a hodnôt trhu do sociálnej sféry.

Zmysel a význam sociálnej politiky sa v tomto diskurze často redukuje len na ochranu jednotlivca, či pomoc jednotlivcovi. Celospoločenské, sociálne stabilizačné funkcie, ani funkcie sociálnej politiky v rozvoji ľudského a sociálneho kapitálu sa takmer nespomínajú. Mimo širšej celospoločenskej diskusie ostáva aj širší (celospoločenský) zmysel sociálneho zabezpečenia, ako aj dlhodobé dôsledky uskutočňovaných zmien na systémy sociálneho poistenia.

Vybrané sociálne témy v spoločenskom diskurze a v spoločenskej praxi na Slovensku

Nezamestnanosť je jednou z kľúčových tém spoločenského diskurzu na Slovensku. Najčastejšie sa však tento diskurz sústreďuje iba na úzko chápané ekonomické ukazovatele a štatistiky trhu práce, a tí, ktorí sa do neho zapájajú najhlasnejšie, spravidla vysvetľujú

problém nezamestnanosti najmä individuálnymi nedostatkami nezamestnaných jednotlivcov (od ich nedostatočnej kvalifikácie až po údajnú neochotu migrovať za prácou). Téma nezamestnanosti zároveň patrí k tým, ktoré sú častým predmetom straníckych šarvátok vládnych a opozičných politických strán, tieto ich polemiky sa však spravidla obmedzujú na vzájomnú kritiku a neprinášajú návrhy efektívnej stratégie a nástrojov riešenia nezamestnanosti. Najmä v mediálnom diskurze na Slovensku takmer vôbec nezaznieva, že rast neistoty na trhu práce je už systémovou a štrukturálnou charakteristikou súčasného kapitalizmu. Len veľmi ojedinele zaznie názor, že nezamestnanosť v transformujúcich sa postsocialistických štátoch, rovnako ako aj v bývalých tzv. starých členských štátoch EÚ nie je primárne ani vecou osobnej voľby, ani dôsledkom štedrosti, prístupnosti či benevolencie poskytovania sociálnych dávok. Domáce i zahraničné štatistiky trhu práce pritom vravia jasnou rečou a ukazujú, že nezamestnanosť - najmä od 80-tych rokov dvadsiateho storočia – plazivo rastie. Miera nezamestnanosti hrozivo narástla aj v relatívne vyspelých európskych krajinách – v Grécku dnes prekračuje 20 % a v Španielsku 25 %. Priemerne je v 27-mich štátoch Európskej únie aktuálne bez práce viac ako 10,4 % obyvateľov. V Slovenskej republike je miera nezamestnanosti dlhodobo vyššia ako európsky priemer, v súčasnosti sa šplhá takmer k 14-tim percentám. Smutné prvenstvo si však Slovensko už od roku 2003 uchováva v miere dlhodobej nezamestnanosti. V roku 2011 bolo nezamestnanosťou dlhšou ako jeden rok postihnutých 60 % nezamestnaných, čo predstavuje takmer 9 % populácie v ekonomicky aktívnom veku.

Zisťovanie UNDP 2010 potvrdilo, že v rómskych komunitách je nezamestnanosť ešte oveľa vyššia. Len 7 % ich obyvateľov malo platenú prácu. Rómovia sú teda mnohonásobne viac ohrození nezamestnanosťou ako všeobecná populácia, aj keď žijú v rovnakom geografickom prostredí. Bývanie v segregovaných sídlach riziko nezamestnanosti ďalej zvyšuje, hoci podiel nezamestnaných je veľmi vysoký aj u Rómov žijúcich rozptýlene medzi majoritnou komunitou (takmer 80 %). Podľa autorov výskumu UNDP vývoj v rokoch 2005 a 2010 priniesol skôr vzdiaľovanie sa Rómov od trhu práce a aj zhoršovanie ich vyhliadok na lepšie umiestnenie na pracovnom trhu v blízkej budúcnosti (pokles študujúcich o takmer 4 percentuálne body). Pokles podielu študentov môže byť reakciou na fakt, potvrdený zisťovaním UNDP 2010, že vyššie vzdelanie má u Rómov menší vplyv na zvyšovanie zamestnanosti než má u nerómskej populácie. (Kusá, Z. a kol., 2012, s. 26).

Napriek tomu, že počet nezamestnaných na Slovensku v porovnaní s minulým rokom vzrástol, výdavky na podporu v nezamestnanosti medziročne klesli o 7 % a absolútne o 45 miliónov Eur. Zníženie výdavkov na podporu v nezamestnanosti v období, keď nezamestnanosť rastie, je spôsobené sprísnením podmienok pre vznik nároku na podporu v nezamestnanosti: v súčasnosti sa vyžadujú aspoň 2 roky platenia príspevkov na poistenie v nezamestnanosti počas posledných troch rokov (resp. počas štyroch rokov v prípade pracovných pomerov na dobu určitú). Krátke je tiež obdobie nároku na príspevok: šesť mesiacov (4 mesiace v prípade vykonávania práce na dobu určitú). Názory o nemotivačnej funkcii štedrosti podpory v nezamestnanosti, a najmä uprednostnenie potreby šetrenia verejných financií pred potrebami nezamestnaných sa teda premietli do príslušnej legislatívy, čo spôsobuje, že len menšia časť nezamestnaných má v súčasnosti nárok na podporu v nezamestnanosti.

Zdôrazňovanie potreby aktivácie a motivácie hľadať si zamestnanie, ako aj potreba zvýšenia adresnosti poskytovania dávok je u nás charakteristická pre všetky reformy systému sociálnej ochrany od roku 1998. Reformy vlád premiéra M. Dzurindu (v rokoch 1998 – 2002 a 2002 – 2006) postupne odpojili životné minimum od systému sociálnych dávok. Znamená to, že občanom Slovenskej republiky už štát negarantuje ani príjem na úrovni životného minima.

Dávky v hmotnej núdzi boli na Slovensku naposledy valorizované v roku 2009. Štatisticky zaznamenaný nárast výdavkov na sociálne vylúčenie (t.j. výdavkov na dávku a príspevky k dávke v hmotnej núdzi) o 14, 7 % (resp. o 39 miliónov Eur) nemožno považovať za prejav zlepšenia ochrany sociálne najzraniteľnejších, ale výhradne za dôsledok zvýšenia počtu ľudí odkázaných na systém dávok v hmotnej núdzi. (Kusá a kol., 2012, s. 47) Vo verejnej mienke, ako aj vo verejnom diskurze na Slovensku sú poberatelia dávok v hmotnej núdzi nezriedka označovaní za „neprispôsobivých“. Už nielen časť verejnosti, ale aj niektorí predstavitelia politických elít a samospráv akceptujú, alebo priam odporúčajú tak sprísnenie podmienok poskytovania dávok, ako aj ich podmieňovanie „morálnym správaním“.

Na internetovej stránke politickej strany SMER sa druhá (z avizovaných šiestich) etapa tzv. rómskej reformy uvádza – analogicky ako bola jej tvorcami predstavená na tlačovej konferencii - pod názvom *Rómska reforma okreše dávky porušovateľom zákona* a takto:

„Poberanie príspevkov ľuďmi v hmotnej núdzi a ich forma bude závisieť od správania sa týchto osôb. Vyplýva to z ďalšej časti tzv. rómskej reformy, ktorú dnes (16. novembra 2012) predstavil minister vnútra Robert Kaliňák, vládny splnomocnenec pre rómske komunity Peter Pollák, líder OĽaNO Igor Matovič a štátny tajomník rezortu vnútra Martin Sadloň.“ Túto podobu prezentácie (druhej etapy tzv. rómskej reformy, ale aj poberateľov dávok) si osvojili viaceré médiá a o udalosti informovali pod titulkami *Rómska reforma okreše delikventom sociálne dávky* (TA 3, 16. 11. 2012) či *Rómska reforma: Príspevky budú dostávať len slušní* (Noviny TVJOJ). Takáto forma verejného diskurzu posilňuje negatívne vnímanie poberateľov dávok a predsudky voči nim. Neprispieva k budovaniu spoločenskej súdržnosti a solidarity, oslabuje lojalitu a pociťovanie vzájomného morálneho záväzku medzi jednotlivcom a komunitou, ako aj medzi príslušníkmi občianskej komunity navzájom.

Občianske práva a spoločenská integrácia, súdržnosť a solidarita

Občianske práva vytvorili jadro občianskej komunity založenej na občianskom princípe.

Je to komunita jednotlivcov, ktorí majú rovnaké práva nezávisle na ich pôvode a príslušnosti k partikulárnym skupinám.

Občianske práva a ľudské práva teda predstavujú všeobecný hodnotový záväzok, ktorý sa stáva médiom kultúrnej integrácie moderných spoločností.

Právna a občianska solidarita je spravidla považovaná za produkt modernej občianskej komunity a vznik modernej občianskej komunity je spätý so vznikom moderného národného štátu. Stále inšpiratívna je charakteristika societálnej komunity sformulovaná klasikom sociológie Talcottom Parsonsom, v ktorej poukázal na to, že komunita je tvorená tak normatívnym systémom spoločenského usporiadania, ako aj statusmi, právami a záväzkami vyplývajúcimi z členstva. To sa môže v rôznych podskupinách komunity líšiť. Ak má spoločenská komunita žiť a vyvíjať sa, musí ako základ svojej sociálnej identity udržiavať integritu spoločnej kultúrnej orientácie, ktorá je v širokej miere zdieľaná jej členmi.

Solidárne väzby v žiadnej spoločnosti nie sú garantované raz a navždy. Ergo: aj súčasné postindustriálne spoločnosti musia opäť a opäť svoju integráciu produkovať z veľkého množstva zdrojov. Tak, ako existuje ekonomický rast, analogicky existuje i akýsi "integratívny rast" modernej spoločnosti. Ten je odkázaný na existenciu a fungovanie systémov sociálneho zabezpečenia, na sociálne zákonodarstvo, ako aj na legitimitu a opätovnú legitimizáciu špecifických kultúrnych hodnôt. Vývoj integrácie spoločnosti je tradične spätý s vývojom sociálnej solidarity. Ak má byť „vývoj solidarity“ rastom, musí sa v konkrétnom živote prejavíť aktmi vzájomného uznania, garanciou práv a povinností a konkrétnymi činmi kooperácie.

Jednou z dôležitých otázok pre súčasné demokratické štáty je, či a do akej miery budú považovať za potrebné chrániť (ako aj to, či a do akej miery budú schopné uchrániť) doterajšie spoločenské usporiadanie a hodnoty, na ktorých je toto usporiadanie založené – aj pred tlakom „nových hodnôt“. Najmä ak pripustíme, že (podľa názoru mnohých) dnešné liberálne demokratické zriadenia sa ľahko stávajú „korisťou prílišného individualizmu“; a tiež ak reflektujeme oslabovanie možností a kompetencií národných štátov (a ich demokraticky zvolených vlád) v súvislosti s procesmi globalizácie a integrácie.

Medzi spoločenskými vedcami panuje vzácna zhoda pri vysokom oceňovaní významu vytvorenia právneho štátu, ako jedného z kľúčových výdobytkov a úspechov západnej civilizácie. Súčasne však analytici právneho štátu poukazujú na to, že formálne právne a silné politické a ekonomické inštitúcie sú síce zásadne dôležité, samy o sebe však nie sú zárukou úspešného fungovania modernej demokratickej spoločnosti. Zdôrazňujú, že liberálna demokracia vždy súvisela, ba priam závisela od existencie určitých spoločných (zdieľaných) kultúrnych hodnôt – vyrastala z nich, vo svojich predpokladoch bola v nich zakorenená, vo svojom fungovaní ich predpokladala a vo svojich dôsledkoch ich rozvíjala. Najlepšie fungujúce demokracie sa vyznačovali tým, že sa im podarilo silné formálne inštitúcie úzko prepojiť s pružnou neformálnou kultúrou a oprieť sa o ňu. „Na formálnych inštitúciách však nie je nič, čo by samo o sebe zaručovalo, že spoločnosť, ktorej slúžia, bude i pod tlakom technických, ekonomických a sociálnych zmien naďalej vyznávať určitý správny druh kultúrnych hodnôt a noriem. Opak je pravdou: individualizmus, pluralizmus a tolerancia včlenené/vtelené do formálnych inštitúcií povzbudzujú kultúrnu rozmanitosť, a preto môžu zničiť mravné hodnoty, ktoré nám odkázali minulé generácie“, upozorňuje v

tejto súvislosti Francis Fukuyama (2006, s. 24) – a tým sa pridáva k autorom, ktorí hovoria, že väčšina moderných kapitalistických spoločností nemôže považovať svoje „kultúrne predpoklady“ za samozrejmé, a tiež k tým, ktorí toto považujú za (aktuálny i latentný) problém týchto spoločností.

(Meniace sa) úlohy sociálneho štátu

Hlavným poslaním a úlohou sociálneho štátu je byť garantom realizácie všetkých – ústavou zaručených – občianskych, politických a sociálnych práv. Sociálny štát tradične poskytuje svojim občanom sociálne istoty a nezrieka sa zodpovednosti za (spolu)vytváranie podmienok pre dôstojný život občanov a pre zabezpečenie ich prístupu k dôstojnej práci.

Bázou, kompasom a metou tohto cieľavedomého úsilia je

- osobnostný rozvoj a rozvoj ľudského potenciálu každého jednotlivca, ako aj rozvoj ľudského potenciálu a sociálneho kapitálu celej spoločnosti;
- posilňovanie sociálnej súdržnosti, sociálneho začlenenia (inklúzie) jednotlivcov a sociálnych skupín, realizácia princípov rovnosti príležitostí a solidarity;
- zmierňovanie sociálnych rozdielov a sociálneho napätia v spoločnosti, zabraňovanie sociálnej exklúzii, predchádzanie sociálnej deprivácii a odcudzeniu jednotlivcov i sociálnych skupín;
- udržiavanie spoločenskej stability a budovanie občianskej lojality vo vzťahu k štátu i medzi občanmi navzájom.

Tieto svoje úlohy sociálny štát tradične realizoval najmä prostredníctvom štátnej sociálnej politiky. V súčasnosti štát už nie je výlučným garantom a realizátorom sociálnej politiky. Sociálnu politiku uskutočňujú aj rôzni neštátni aktéri a jej podobu čoraz viac ovplyvňujú súčasné (globálne) trendy, zavádzané do systémov sociálneho zabezpečenia a sociálnej politiky, a to najmä:

- rozvoj a propagovanie súkromného poistenia a komerčného pripoistenia, súkromných sociálnych služieb;
- zdôrazňovanie princípu osobnej zodpovednosti, zásluhovosti a výkonnosti v rétorike spoločenských elít, ako aj v praktickej politike;
- posilňovania princípu zásluhovosti a výkonnosti vo vzťahu k princípu solidarity, rastúci dôraz na „aktívne sociálne politiky“ a podobne.

Vo svojom súhrne to predstavuje vlastne paradigálnu zmenu v sociálnej politike, ktorá bola typická najmä pre sociálno-demokratický (inštitucionálne redistributívny) typ sociálneho štátu. Táto zmena zasahuje až do chápania a (re)interpretovania práv a povinností (sociálneho) štátu voči občanovi a naopak.

Záver

Tradičné európske koncepcie a korene sociálneho štátu vyrastajú z hodnôt založených na princípoch občianskej rovnosti, spoločenskej solidarity a istoty príjmu zo zamestnania; a predpokladajú zdieľanú vôľu zlúčiť ekonomickú efektivitu so sociálnou spravodlivosťou. Sú založené na špecifickej koncepcii solidarity, ktorá je viac kolektívna ako individuálna a predpokladá určitú redistribúciu. Čiastočne vychádzajú z Bismarckovho modelu úzko sa vzťahujúceho k práci (a vnútrotriednej solidarite) a súčasne prostredníctvom Beveridgeovho modelu a jeho kritérií potrebnosti a univerzálnosti zdôrazňujú národnú a spoločenskú (medzitriednu, občiansku) solidaritu.

Sociálny štát bol a je v určitom zmysle chápaný aj ako rozšírenie a rozvinutie "ochraňujúceho" štátu. Deklarovaným cieľom a očakávanou funkciou takéhoto štátu bola pri jeho vzniku snaha nahradiť "neistotu náboženskej ochrany istotou ochrany štátnej". Išlo zároveň o prejav sekularizácie: štát má zabezpečiť to, čo predtým mohol zaistiť výlučne Boh či božia milosť. Dôsledky zmeny tohto chápania boli a sú aj celkom praktické – najprv vyústili do požiadavky (a realizovanej praxe), že štát mal nahradiť (stredovekú) charitatívnu činnosť

cirkvi a neskôr do požiadavky rozšíriť chápanie sociálnej politiky ako hlavného nástroja realizácie plnohodnotného občianstva. A zhmotnili sa aj v presvedčení príslušníkov niekoľkých generácií, že dobrý štát pre dobrý život jeho občanov má byť štátom nielen právnym, ale i sociálnym. „Zatiaľ čo právny štát za najvyššiu hodnotu považuje slobodu, sociálny štát zaväzuje jednotlivca na spoločnom zvládnutí života a za hlavný cieľ si kladie vytvoriť určitý sociálny systém založený na princípe sociálnej spravodlivosti, ktorý je však niečo viac než iba generálna klauzula. Ide aj o vytvorenie normotvorby, ktorá sa stavia proti krajnému liberalizmu, majúcemu ľahostajný vzťah ku krajným nerovnostiam a sociálnym nešťastiam. Zvýrazňuje ideu, že štát stojí na stráži spravodlivého poriadku, čo vytvára základ pre očakávanie, že štát bude chrániť pred ukrivdením“. (Macková, Z., 2012, s. 74)

Ak je sociálny štát v súčasnosti v dôsledku ekonomickej globalizácie objektívne zbavovaný niektorých kompetencií, a zároveň sa vedome zrieka nástrojov, ktorými doteraz garantoval sociálnu únosnosť a dôstojnosť ľudského života, aká istota ostane slabým a biednym ? Ak si na krížovej ceste životom bude možné utrieť doráňanú tvár iba do šatky súcitnej Veroniky, budeme žiť v spoločnosti s ľudskou tvárou ?

SÚPIS POUŽITEJ LITERATÚRY

ATKINSON, R., 2000: Občianstvo a boj proti sociálnej exklúzii v kontexte reformy sociálneho štátu. In: Sociální exkluze a nové třídy. Zborník Masarykova univerzita Brno, Fakulta sociálních studií, Sociální studia 5.

BERGHAM, J., 1995: Social Exclusion in Europe: Policy Context and Analytical Framework. In: Room, G. (ed.): Beyond the Threshold: The Measurement and Analysis of Social Exclusion. Bristol: the Policy Press, p. 10 - 28

ČAMBÁLIKOVÁ, M., 2002: Globalizačné výzvy sociálnemu dialógu a sociálnemu občianstvu. In: Sociológia, ročník 34, č. 5

- ČAMBÁLIKOVÁ, M., 2003: Začlenenie a vylúčenie v období transformácie a integrácie. In: Sociológia, ročník 35, č. 4, s. 285-306.
- ČAMBÁLIKOVÁ, M., 2007: Sociologický pohľad na sociálne vylúčenie a začlenenie. In: Čambáliková, M. – Sedová, T. (eds.) 2007: Exklúzia a sociálna situácia na Slovensku. Sládkovičovo: Vysoká škola v Sládkovičove. 327s. ISBN 978-80-89267-07-1
- ČAMBÁLIKOVÁ, M., 2008: Sociálne partnerstvo: inštitúcia, stratégia, vízia. Vysoká škola v Sládkovičove. 92 s. ISBN 978-80-89267-13-2
- ČAMBÁLIKOVÁ, M., 2009: Sociálny štát: občianstvo, práva, začlenenie. Vysoká škola v Sládkovičove. 138 s. ISBN 978-80-89267-33-0
- DŽAMBAZOVIČ, R. – GERBERY, D., 2005: Od chudoby k sociálnemu vylúčeniu. In: Sociológia, ročník 37, č. 2, s. 143-177.
- EHRKE, M., 2000: Tretia cesta a európska sociálna demokracia. In: F. Ebert Stiftung- Analýzy, Bratislava
- FAULKS, K., 2000: Citizenship. Routledge, London. 190 s. ISBN 0-415-19634-5
- FUKUYAMA, F. , 2006: Velký rozvrat. Lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu. Academia, Praha. 375 s. ISBN 80-200-1438-1
- GOODIN, R., 2000: Inclusion and Exclusion. In: Sociální exkluze a nové třídy. Zborník Masarykova univerzita Brno, Fakulta sociálních studií, Sociální studia 5.
- HEYWOOD, A, 2008.: Politologie. Plzeň: Aleš Čeněk, s.r.o. 537 s. ISBN 978-80-7380-115-1
- KUSÁ, Z., 2008: Diskuz a zmeny sociálneho štátu. In: Sociológia, ročník 40, č. 1, s. 5-35.
- KUSÁ, Z. (ed.), 2012: Správa o chudobe a sociálnom vylúčení v Slovenskej republike. Slovenská sieť proti chudobe, FES, SÚ SAV, Bratislava, 84 s. ISBN 978-80-971225-5-3
- MAREŠ, P., 2004: Sociální exkluze a inkluze. In: Sirovátka, T.: (Ed.): Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin. Brno, MU FSS, s. 15-29.
- MARSHALL, T. H., 1991: Citizenship and Social Class. In: Marshall, T. H. – Bottomore, T.: Citizenship and Social Class. Pluto Press, London (originally published in 1950, Cambridge).

- MACKOVÁ, Z, 2012: Sociálne zabezpečenie a sociálny štát v 3. tisícročí – prežitok alebo nevyhnutnosť? In: Priority sociálneho zabezpečenia. ÚŠaP SAV, Bratislava, 211 s. ISBN 978-80-8095-083-5
- MUSIL, L., 1996: Typologie sociálního státu, „welfare mix“ a kontinuita tradic, s. 10. In: Musil, L. (ed.): Vývoj sociálního státu v Evropě, Doplněk, Brno, 253 s. ISBN 80-85765-62-4
- PAUGAM, S., 1995: The Spiral of Precariousness: a Multidimensional Approach to the Process of Social Disqualification in France. In: Beyond the Threshold, ed. By G. Room. Policy press, Bristol.
- RABUŠIC, L., 2000: Koho Češi nechtějí? (O symbolické sociální exkluzii v České společnosti). In: Sociální exkluze a nové třídy. Fakulta sociálních studií brněnské univerzity. Sociální studia 5. Brno, MU, s. 67-85.
- RÁKOCZYOVÁ, M., 2006: Začleňování na pracovní trh jako součást procesu sociálního začleňování v ČR. Dizertačná práca, FSS MU, Brno, s. 9. ISBN 80-85765-62-4
- ROOM, G., 1995: Poverty and Social Exclusion: the new European agenda for policy and research In: Room, G. (ed.): Beyond the Threshold: The Measurement and Analysis of Social Exclusion. Bristol: the Policy Press, p. 10 - 28
- ROŠKO, R., 2002: Občianska spoločnosť: pokus o sociologickú reflexiu. In: Sociológia, ročník 34, č. 5, s. 193 – 202
- RUS, V. – MACUR, M., 2000: Value Orientations of Employees. In: Ishikawa, A./ Roderic, M./ Morawski, V./ Rus, V. (eds.): Worker, Firms and Union. Part 2. The Development of Dual Commitment. Frankfurt/M. 284 p. ISBN 978-3-631-36426-0
- STRAPCOVÁ, K., 2005: Percepcia nerovností a príčin chudoby na Slovensku. In: Sociológia, ročník 37, č. 5, s. 419 - 448
- VEČEŘA, M., 1966: Sociální stát. Východiska a přístupy. SLON, Praha. 112 s. ISBN 80-85850-16-8
- WALKER, A. – WALKER, C., 1997: The Growth of Social Exclusion in the 1980s and 1990s. London: Child Poverty Action Group.
- ŽALOUDEK, K., 1996: Encyklopedie politiky, Praha, 402 s.

KONTAKT NA AUTORA

monika.cambalikova@vssladkovicovo

monika.cambalikova@savba.sk

VOLIČSKÉ SPRÁVANIE AKO PREJAV POLITICKEJ PARTICIPÁCIE

VOTING BEHAVIOR AS AN EXPRESSION OF POLITICAL PARTICIPATION

Mgr. NATÁLIA KOVÁČOVÁ

ABSTRAKT:

Cieľom príspevku je priblížiť čitateľovi teoretickú podstatu voličského správania a jednotlivé prístupy analyzujúce postoje voličov vo voľbách. Voličské správanie, ktoré je súčasťou politického správania možno považovať za špecifický prejav politickej participácie, ktorá predstavuje v súčasnosti dôležitý fenomén vedúci k spoločenskému napredovaniu a rozvoju celej society.

Kľúčové slová: participácia, voličské správanie, racionálna voľba, voliči, konfliktné línie

ABSTRACT: Aim of this article is to present the reader of theoretical nature of voting behavior and the approaches of analyzing attitudes of voters in elections. Voting behavior, which is part of political behavior can be considered a specific manifestation of political participation, which is currently an important phenomenon leading to social progress and development of the whole society.

Keywords: participation, voting behavior, rational choice, voters, conflicting lines

Úvod

Voličské správanie je súčasťou politického správania, ktorého analýzou sa zaoberajú rôzne vedné disciplíny, ale predovšetkým politická sociológia. Správanie voličov vo voľbách je špecifické a podlieha vplyvu externých a interných faktorov. Voličské správanie možno považovať za špecifický prejav politickej participácie, ktorá hodnotu demokratickosti posilňuje.

Samotný záujem o participáciu je akousi hybnou silou spoločenského diania a obzvlášť v modernej spoločnosti predstavuje dôležitý mechanizmus pre jej rozvoj a napredovanie. Pojem „participácia“ v sebe zahŕňa širokú škálu možností, prostredníctvom ktorých občan vyjadruje aktívny postoj k verejnému daniu. V dôsledku realizácie participačných činností podstata individua získava na svojej hodnote a tak sa stáva plnohodnotným, nezávislým členom spoločnosti. Občan má tak v rukách moc ovplyvniť rozhodnutia, ktoré vzišli z činnosti zastupiteľského orgánu. Poslaním participácie je eliminovať spoločenské problémy, ktorým moderná spoločnosť nedokáže zamedziť. „Participáciu možno vo všeobecnosti chápať ako aktívnu účasť jednotlivcov na riešení spoločenských problémov a na spravovaní verejných záležitostí- či už sa odohráva v rámci lokálnej komunity, konkrétnej spoločenskej organizácie, etnického či národného spoločenstva, alebo globálnej komunity“ (Gyárfášová, Bútorová, 2010, s.139).

Dôležitosť participačného aspektu sa osvedčuje predovšetkým vo funkcii preventívnej a kontrolnej, kedy zainteresovanie verejnosti do spoločenského diania znamená výstrahu pre politické elity, ktoré by mali tendenciu svoje záujmy skrývať za verejné. Záujem občanov o veci verejné teda vyvára mechanizmus kontroly voči vyššej autorite, ktorú predstavujú ich zástupcovia zvolení volebným procesom. Tým si politici uvedomujú existenciu pomysleného výstražného prstu, ktorí im bráni svojvoľne manipulovať s mocou, za účelom svojho vlastného egoistického prospechu a tým sa eliminuje aj do určitej miery riziko korupcie a klientelizmu.

Prostredníctvom verejného záujmu občanov dochádza k posilneniu zdravej a fungujúcej spoločnosti, čoho výsledkom je stabilita štátu. Štát preto občiansku aktivitu považuje za zdroj životaschopnosti a pripisuje jej zmysel prevencie, ktorá chráni štát pred jeho zničením, alebo úpadkom.

Participácia občanov v politickej sfére predstavuje rozsiahlu škálu možností, ktorými občania prispievajú k spoločenskému rozvoju. Primárnym prejavom politickej participácie občanov je účasť na voľbách. Pravidelné voľby sú zárukou demokracie a rozhodujú o tom, kto bude o spoločenských problémoch rozhodovať. Hlavným aktérom volebného procesu sú voliči-občania, vyjadrujúci svoju vôľu prostredníctvom volebného aktu. Správanie voličov je veľmi individuálne a k hlbším analýzám sú nám nápomocné teórie voličského správania, ktoré postoje voličov bližšie vysvetľujú.

Počiatkové výskumy voličského správania

Počiatkové výskumy voličského správania začali byť realizované po období druhej svetovej vojny. Inštitucionálnu podobu realizovaným výskumom dalo ustanovenie Výboru pre sociológiu politiky na 4. svetom sociologickom kongrese v roku 1959. Korene voličského správania sú späté s dvomi významnými menami, Lipset, Rokkan, ktorých možno považovať za otcov tejto formy politického správania.

Predvolebné výskumy majú svoju tradíciu v americkej spoločnosti od konca 20-tych rokov 19. storočia, kedy sa spočiatku uplatňovala anketová forma, ktorej výsledky boli zverejnené v novinách. V roku 1824 išlo o historicky prvý pokus prieskumov verejnej mienky, ktoré boli realizované pri príležitosti amerických prezidentských volieb (Hamilton, 1984). Tieto výskumy neskôr narazili na svoje slabiny, kedy si nedokázali zachovať reprezentatívny charakter, ktorý by pokrýval celú spoločnosť. Výskumy politického správania zažili svoju extázu začiatkom 20.storočia v Amerike. S Americkým inštitútom na výskum verejnej mienky sa neodmyslene spája meno George Gallup. Prvé výskumy realizoval koncom roku 1935 a preslávil sa svojou predpoveďou amerických prezidentských volieb, ktorých

kandidátmi boli A. M. Landon a F. D. Roosevelt. Gallup ako tvorca moderných výskumov verejnej mienky poprel výsledky prezentované časopisom The Literary Digest, ktorý za víťaza označil Landonna na základe prieskumov, ku ktorým poslúžili adresy z telefónneho zoznamu (Squire, 1988).

Politická veda definuje tri základné školy výskumov voličského správania:(Gyárfášová, 2011) Kolumbijská univerzita späť s Lazarsfeldovou politickou sociológiou Michiganská univerzita venujúca sa psychológií orientovanej politicky politická ekonómia akcentujúca na aspekt racionality

Sociologický prístup k voličskému správaniu

Paul Felix Lazarsfeld bol priekopníkom výskumov voličského správania začiatkom 40-tych rokov v Amerike. Vo svojich štúdiách a vedeckej činnosti sa zaoberal formovaním volebných preferencií a metódou tzv. panelového výskumu. Spolu s Berelsonom a Gaudetom dospeli k záverečným konštatovaniu a výsledkom v diele The people's choice. How the Voter makes up his Mind in a Presidential Campaign. Výskum realizovaný v oblasti Oháia sa snažil dopracovať k odpovediam na otázky, čo ľudí motivovalo ku konečnému rozhodnutiu vo voľbách, aké faktory mali vplyv na ich voľbu a pod.. Lazarsfeld svojím výskumom predstavil model dvojstupňového toku informácií a predovšetkým sa zaoberal vplyvom médií na politickú sféru. Prostriedky masovej komunikácie nie sú primárnymi indikátormi, ktoré majú zásadný vplyv na voliča v rámci rozhodovacieho procesu. Oveľa dôležitejšiu rolu zohráva sociálne prostredie jednotlivca, ktoré sa preňho stáva hlavným indikátorom.

V rámci prvej fázy modelu dvojstupňovej komunikácie majú primárny vplyv prostriedky masovej komunikácie a v rámci fázy druhej nastupujú sprostredkovatelia informácií a zainteresovaní do problematiky -opinion leaders (Reifová a kol., 2004).

Obr.1: Vlastné spracovanie autorkou

Výskumy dokázali, že tí, ktorí častejšie prichádzajú do kontaktu s mediálnymi nosičmi informácií, sú vo volebný deň oveľa istejší vo svojej voľbe než tí, ktorí sa televíznemu, alebo rozhlasovému vysielaniu vyhýbajú. Úlohou názorových vodcov je sprostredkovať informáciu verejnosti, ktorá im bol dodaná zo strany médií. Občania im vyjadrujú dôveru a názorových lídrov vnímajú ako rešpektovanú autoritu. Každý názorový vodca sa môže dostať do situácie nepochopenia danej problematiky, kedy využije pomoc odborníkov a špecialistov (Jeřábek,2000).

Lazarsfeldova metóda panelového výskumu akcentovala na opakované sa zisťovanie odpovedí u tých istých respondentov v oblasti volebnej tematiky. Výsledkom bolo, že niektorí

respondenti do poslednej chvíle menili svoj názor, iní si pevne stáli za svojím rozhodnutím až do volebného dňa (Keller, 1997).

Výskum Voľba ľudu možno považovať za historickú tradíciu prieskumov verejnej mienky s inovatívnym charakterom, ktorý zároveň poukázal aj na to, ako voliči menili svoje rozhodnutie, čím ich kategorizoval do piatich skupín: (McGregor, 2012) konštantní voliči : vedia koho budú voliť, za svojím názorom si stoja kryštalizanti: k svojmu rozhodnutiu im dopomohli predvolebné kampane a od svojho názoru už neupustili

Vplyv médií

Vplyv médií

Vplyv médií

Názoroví

vodcovia

Príjemca,

ľud,

skupiny

nerozhodní oscilanti: najprv prejavovali podporu jednému kandidátovi o ktorom následne začali pochybovať, ale vo volebný deň sa k prvotnému presvedčeniu vrátili stranícki oscilanti: rozhodujú sa medzi dvomi kandidátmi, pričom ich názory sa veľmi ľahko vplyvom predvolebných kampaní menia, ale v konečnom dôsledku sa vrátia k prvotnému rozhodnutiu stranícky prebehľáci: v predvolebnom prieskume uviedli kandidáta, ktorý nekorešpondoval s ich rozhodnutím vo volebný deň.

Na základe uvedeného môžeme konštatovať, že každý volič je individuálny vo svojej voľbe a jeho rozhodnutia nie sú vždy stabilné, ale podliehajú mediálnym vplyvom, predvolebným kampaniam, sociálnym, náboženským faktorom a iným faktorom, v dôsledku ktorých volič modifikuje a mení svoje rozhodnutia do poslednej chvíle.

V roku 1948 Lazarsfeldov výskumný tím v meste Elmira, využitím panelovej metódy zameranej na sociálny kontext volebného rozhodnutia dospel k názoru, že približne len 1/3 populácie sa v hlbšej miere zaujíma o volebný mechanizmus a častejšie vysokokvalifikovaný, starší muži, než ženy. Napriek rôznorodosti a pluralite skupín v spoločnosti ostávajú volebné preferencie stabilné v porovnaní s názormi na rôzne spoločenské problémy. Lazarsfeld spolu so svojím úzkym okruhom výskumných pracovníkov Kolumbijskej univerzity, zakotvili počiatky politickej sociológie, ktorá sa na volebný akt pozerá z pohľadu sociálnych faktorov (prostredia, rasy, pohlavia...) a analyzuje ich dopad na konečné rozhodovanie.

Sociálno-psychologický prístup

Ďalšie prínosy k skúmaniu voličského správania priniesla Michiganská univerzita a jej poprední predstavitelia Angus Campbell a Robert Kahn. Je takmer iróniou, že Michiganský tím, rovnako ako ich konkurent Kolumbijská univerzita, nemali spočiatku v záujme študovať voličské správanie (Bartels, 2008). Po ukončení druhej svetovej vojny zrealizovali národný prieskum dotýkajúci sa zahranično-politických vzťahov, ktorého cieľom bolo zistiť stupeň zainteresovanosti občanov do politickej sféry a ich politickú orientáciu. Volič, okrem sociálnych faktorov podlieha aj psychologickým, ktoré majú zásadný dopad na jeho voľbu. Hlavná otázka prieskumu sa dotýkala prezidentských volieb za účelom zistiť, ktorému kandidátovi občania prejavia svoju dôveru. V priebehu rokov 1952, 1954, 1956 a 1958 sa realizovali vnútroštátne prieskumy s rozširujúcim sa tímom o Millera, Coopera Gurina, Stokesa, v sídle Survey Research Center (Bartels, 2008). Pri príležitosti amerických prezidentských volieb a v súvislosti s prieskumom verejnej mienky, v roku 1952 a 1956, vzniklo najvýznamnejšie dielo michiganského tímu *The American Voter*. Respondenti v rámci výskumu odpovedali na otázky po ukončení predvolebných kampaní a následne po voľbách. Michiganský tím dospel ku konštatovaniu, že volič sa nerozhoduje len podľa sociálnej príslušnosti, ale zásadný vplyv na jeho rozhodnutie má napr. finančná, ekonomická situácia. Stagnácia voličského správania jednotlivca môže byť výsledkom pôsobenia rodičovskej autority, ktorá v počiatočnom štádiu začína formovať politické správanie. Výsledkom aplikácie sociálno-psychologického prístupu Michiganskej univerzity bola konštrukcia tzv. kauzálneho lievika (funnel of causality), ktorého úlohou bolo predikovať voličské správanie. Konceptiu kauzálneho lievika rozpracoval začiatkom 60. rokov A. Campbell a Dalton mu dal konečnú podobu. Relativizuje idey o spoločenskom ovplyvňovaní voličského správania. Pozíciu najdôležitejšieho faktora, na základe ktorého sa volič rozhoduje nepredstavuje stranický kandidát, ani téma sporu, ale stotožnenie sa jednotlivca so stranickým subjektom. Súčasťou kauzálneho lievika sú socio-ekonomické, historické, štrukturálne faktory, ktoré vplyvajú na voličské správanie. Ďalšie stupne kauzálneho lievika predstavuje politický a stranický systém štátu, skupinová lojalita, hodnotová orientácia jednotlivcov, príslušnosť k politickej strane, postoje k závažným problémom, líder politickej strany, posledné vládne obdobie. „Sociálno-psychologicky prístup akcentoval individuálnu percepciu a subjektívnu identifikáciu“ (Gyárfášová, 2011, s. 26).

Racionálny prístup

Výskumy volebného správania poukazujú na teóriu racionálnej voľby, ktorá sa snaží vysvetliť správanie voliča vo voľbách, pričom akcentuje na dva základné pojmy, racionálnu neúčast' a ignoranciu. Hlavným predstaviteľom je Anthony Downs, ktorý tento model v 60. rokoch

rozvinul v knihe *An Economic Theory of Democracy*. Konštatuje, že volič a politická strana konajú racionálne. V racionálnej voľbe je účasť žiaduca vtedy, ak korešponduje s nízkou hodnotou času a financií, ktoré musel volič vynaložiť, aby rozhodol. Anthony Downs predpokladá, že každý racionálne správajúci sa volič má snahu dať svoj hlas vo voľbách tej politickej strane, o ktorej si myslí, že najviac zúžitkuje svoje postavenie pri moci kvôli osobnému prospechu a zároveň v prospech voliča. Pod racionálnym správaním politických strán rozumieme predovšetkým „snahu dosiahnuť volebné víťazstvo, teda získať čo najväčší počet hlasov. Práve preto musia byť politické strany schopné meniť veľmi flexibilne svoj program podľa spoločenských potrieb.“ (Ondria, 2010, s. 74)

„Podľa Downsa môžeme hovoriť o jednotlivcovi ako racionálnom voličovi, ak spĺňa nasledovné podmienky: (Štefančík, 2007, s.77)

1. vždy je schopný rozhodnúť sa, ak je postavený pred niekoľko možností,
2. alternatívy, ktorým čelí, zaradí podľa vlastných preferencií tak, že každá z nich bude voči inej uprednostňovaná, indiferentná, alebo druhoradá,
3. usporiadanie jeho preferencií je prechodné,
4. z rebríčka jeho preferencií si vždy vyberá tú alternatívu, ktorá sa nachádza na najvyššom mieste,
5. rozhoduje sa vždy rovnako, ak je postavený voči rovnakým alternatívam.“

Kritika teórie racionálnej voľby

Zaujímavosťou je, že kritický postoj voči tejto teórii vychádza z vlastných radov, teda tých, ktorí sa ju snažili využiť. Napr. Downsovu teóriu možno považovať len za hypotetickú, keďže sa mu nepodarilo dokázať úspešnosť a z hľadiska realistickej vízie ju možno považovať za príliš idealistickú. Za významného kritika teórie racionálnej voľby možno považovať W.H. Rikera, ktorý odsudzoval prílišné nadradovanie dvojstraníckeho systému¹ čo sa týka ovplyvňovania a hromadenia preferencií voličov. Podľa neho je tento systém výsledkom občianskej manipulácie, kde jednoducho nemožno posilniť reprezentáciu, ale skôr ju oslabiť. Politické názory jednoducho neodzrkadľujú potreby spoločnosti. Politici majú možnosť narušiť stabilitu väčšiny tým, že pred volebným rozhodovaním predložia nové, nečakané témy, čo považuje za antidemokratickú formu strategického správania.

Hlavnou argumentáciou kritiky je samotný základ a podstata tejto teórie, ktorú predstavuje politická sféra opierajúca sa výlučne o ekonomický koncept racionality. Z hľadiska racionálnej voľby jednotlivec vždy koná racionálne a práve pri tomto konštatovaní narážame na ďalší bod kritiky. Správanie individua nemusí byť vždy poznačené len racionalitou, keďže jednotlivec čelí náročnosti sociálneho prostredia a môže konať pod vplyvom emócií a pod.,

kedy je faktor racionality potlačený do úzadia. Rozhodnutia taktiež nemusia vychádzať len z racionálneho presvedčenia jednotlivca. Človek, ako tvor spoločenský má tendenciu žiť v kolektíve a tým sa vytvárajú vzájomné väzby medzi indivíduami. Preto človek nesleduje vždy len svoj vlastný egoistický záujem, ale berie ohľad

1 V prípade dvojstraníckeho systému, je väzba medzi straníckou preferenciou a straníckou voľbou oveľa jednoduchšia, ak sa volič rozhodne aktívne sa zúčastňovať na volebnom procese. Ak sa rozhodne pre jednu politickú stranu či kandidáta, dochádza pri jeho výbere k určitej ľahostajnosti. Pri dvojstraníckom systéme sa toto za iracionálne správanie nepovažuje. Pod pojmom stranícka preferencia sa rozumie všeobecná hodnota medzi rozhodovaním voliča o voľbe politickej strany na jednej strane a volebným správaním na druhej strane. (Ondria, 2007)

aj na svoje okolie. Taktiež pozícia charizmatického vodcu nevychádza z egoistického princípu. Teória racionálnej voľby nie je schopná sama o sebe vysvetliť fungovanie politickej sféry a politických aktérov bez ekonomického pozadia. Model, ktorý stavia na matematicko-ekonomických teorémach nie je doplnený o empirickosť. M. Croizer akcentuje na potrebnosť empirických výskumov, ktoré presne potvrdzujú spätosť konceptu racionality správania aktéra so stratégiou, akú si v rámci rozhodovania zvolí. Z hľadiska metodologickej kritiky môžeme hovoriť o absencii pojmového aparátu a taktiež o nedostatočnom vysvetlení kreovania programového zamerania politickej strany, keďže je otáznou, či sa prispôbuje politický subjekt voličom, alebo naopak voliči politickej strane. „Koncept racionality má teda zmysel a vypovedaciu hodnotu iba ako kontextuálny koncept. Aktéri majú len málokedy presne a jasne formulované ciele, ktoré chcú dosiahnuť a navyše ich menia, bez toho, aby bolo možné vždy presne určiť a jednoznačne vypozerovať dôvody týchto zmien“ (Říchová, 2002, s. 103).

Koncepcia štiepných línií

Správanie voličov vo voľbách možno definovať aj na základe tzv. štiepných línií, ktoré formoval Lipset a Rokkan. Hoci štiepne línie nepatria k hlavným školám, ktoré venovali pozornosť voličskému správaniu, napriek tomu považujeme za dôležitú neopomenúť túto teóriu. Koncepcia štiepných línií je založená na tom, že každá spoločnosť predikuje existenciu rôznych sociálnych segmentov, ktoré sa vzájomne líšia. Predpokladom vzniku rozporu je uvedomenie si kolektívnej identity, ktorá je pre každú skupinu inherentná. Je prirodzené, že medzi jednotlivými skupinami panuje napätie, keďže každá z nich má tendenciu hájiť svoje záujmy. V momente, keď dôjde k stretu spoločenských záujmov o statky, ktoré sú v spoločnosti vyčerpatel'né, dochádza ku konfliktu.

Lipset a Rokkan upriamujú pozornosť na spoločenské rozpory a analyzujú ich hĺbku a vzájomné súvislosti. Dôležitosť tu zohrávajú aj podmienky zaistenia stability v rámci systému štiepenia a v neposlednom rade predstavitelia analyzujú postoj ľudí, odrážajúci sa vo forme správania k novovzniknutému politickému systému.

Historický vývoj udalostí v Európe priniesol reálne štiepenia. Národná revolúcia, ktorá bola zapríčinená bojom o vznik moderných centralizovaných štátov nám priniesla štiepenia : (Kubát, 2002) centrum – periféria : zaoberala sa obhajobou vidiecko-agrárnych politických záujmov, vzniká ako dôsledok národnej revolúcie, kde sa začali formovať rôzne regionálne formácie. V kontraste úsilia budovania moderných národov stála historická tradícia a obava o svoju kultúru, jazyk, o stratu identity. V súčasnosti

sú to konflikty medzi centralizujúcimi politickými stranami a etnickými menšinami. štát – cirkev pri tomto štiepení išlo o konflikt medzi „tradičnými cirkevnými privilégiami a centralizujúcimi aspiráciami národných štátov“. (Rybář, 2011, s.25) Obsah problému sa dnes zmenil na konflikt medzi sekulárnymi liberálnymi vrstvami a katolíckym obyvateľstvom.

V dôsledku priemyselnej revolúcie vznikajú dve konfliktné línie: mesto – vidiek : priemyselná revolúcia umocnila nárast významu miest, čo malo za dôsledok odliv obyvateľstva z vidieka. Štiepna línia mala za následok vznik agrárnych strán zamestnanec – vlastník : tu sa formovali sociálno-demokratické strany, pričom tieto strany boli opozičné k stranám zastupujúcich vlastníkov kapitálu.

Teória štiepných línií predpokladá, že rozhodnutie voliča nie je dôsledkom jeho individuálneho presvedčenie, ale na samotnú voľbu má zásadný vplyv jeho sociálna príslušnosť.

Proces volebného rozhodovania predstavuje veľmi zložitý mechanizmus, na ktorý vplýva niekoľko premenných. V súvislosti s realizáciou prieskumov verejnej mienky možno predikovať správanie voličov a na základe predvolebných výsledkov prieskumov tak môžu politické subjekty meniť svoje stratégie a taktiky, čím môžu modifikovať svoje preferencie. Preto je dôležité venovať sa tejto špecifickej forme politického správania a dôsledne analyzovať jednotlivé faktory, ktoré na rozhodovanie voliča vplývajú.

SÚPIS POUŽITEJ LITERATÚRY:

1. BARTELS, L.M. The study of electoral behavior.2008. [online] princeton.edu[cit. 20.08.2013]. Dostupné na internete : <http://www.princeton.edu/~bartels/electoralbehavior.pdf>
2. GYÁRFÁŠOVÁ,O., BÚTOROVÁ,Z., Slovensko na prahu tretej dekády slobody: kontúry participačného paradoxu. In: Občianstvo, participácia a deliberácia na Slovensku.2010.

Bratislava: Veda vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2010.137-185s. ISBN:978-80-224-1173-8

3. GYÁRFÁŠOVÁ, O. Voliči na Slovensku v národných a európskych voľbách. 2011. habilitačná práca, Bratislava. 2011.s.147

4. HAMILTON, M. A primer on poll. 1984. [online] [cit. 15.08.2013]. Dostupné na internete : http://www.kellogg.northwestern.edu/faculty/weber/emp/_session_1/a_primer_on_polls.htm

5. JEŘÁBEK, H. Z dějin sociologických výzkumů: Počátky Lazarsfeldovy politické sociologie – The People's Choice. 2000. [online]. sreview.soc.cas.cz [cit. 13.07.2013]. Dostupné na internete:

http://sreview.soc.cas.cz/uploads/1290898bd5b4238ebd542b6a6959a6f568e922bc_067JERAB.pdf

6. JOHNSON, D. Teória verejnej voľby. 1997, Bratislava: Sofa, 1997, 353 s. ISBN 80-85752-43-3

7. KELLER, J. Úvod do sociologie. 1997. Praha: Sociologické nakladatelství. 1997. 184 s. ISBN: 80-85850-14-1

8. KUBÁT, M., CABADA, L. Úvod do studia politické vědy. 2002. Praha: Eurolex Bohemia. 2002. 445 s. ISBN: 80-86432-41-6

9. MCGREGOR, R. When voters decide: causes, correlates and effects of the time –of voting-decision. 2012. [online]. [cit. 19.08.2013]. Dostupné na internete:

<http://ir.lib.uwo.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=1626&context=etd>

10. ONDRIA, P. Politické vedy/diskusia: Politická socializácia, politické správanie, politická participácia a volebné správanie. 2007. [online]. [Fpvmv.umb.sk](http://www.fpvmv.umb.sk). [cit. 11.07.2013]. Dostupné na internete: http://www.politickevedy.fpvmv.umb.sk/userfiles/file/3_4_2007/ondria.pdf

11. ONDRIA, P. Teórie a metódy empiricko-analyticky orientovanej politickej vedy. 2010. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2010. 167 S. ISBN: 9788080839406

12. ŘÍCHOVÁ, B. Úvod do současné politologie. 2002. Praha: Portál, 2002, 208 s. ISBN: 80-7178-628-4

13. REIFOVÁ, I. Slovník mediální komunikace. 2004. Praha: Portál, 2004, 327 s., ISBN: 80-7178-926-7

14. Rybář, M. Úvod do ich štúdia. In Politické strany a stranické systémy. 2011. [online]. [fphil.uniba.sk](http://www.fphil.uniba.sk) [cit. 24.02.2013]. Dostupné na internete: http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/kpol/publikacie/Rybar_Politicke_strany_a_stranicke_systemy_ucebny_text.pdf

15. ŠTEFANČÍK, R. Ekonomická analýza volebného správania. In Slovenská politologická revue. 2007. [online]. revue.kpol.ff.ucm.sk [cit. 23.02.2013]. Dostupné na internete:

http://revue.kpol.ff.ucm.sk/archiv/2007/1/stefancik_radoslav.pdf

16. SQUIRE P. Why the

1936 Literary Digest Poll failed.1988[online]. scribd.com [cit. 12.09.2013]. Dostupné na internete: <http://www.scribd.com/doc/259298/Why-the-1936-Literary-Digest-Poll-Failed>

KONTAKT:

Mgr. Natália Kováčová

Fakulta verejnej politiky a verejnej správy

Vysoká škola v Sládkovičove

925 01 Sládkovičovo

vsnatalia.kovacova@gmail.com

ROLA MÉDIÍ V PROCESĚ TVORBY VEREJNEJ POLITIKY

THE MEDIA'S ROLE IN A POLICY MAKING PROCESS

Mgr. KAROLINA TICHÁ

ABSTRAKT

Článek sa zaoberá aktuálnou úlohou médií vo verejnom procese tvorby politik. Preto sa zaoberá spôsobom, ako médiá v tomto procese interakcie. Cieľom článku je hľadať odpovede na otázku, do akej miery médiá skutočne dokážu ovplyvniť domáci proces tvorby politiky a odhadnúť ich vplyv na politické rozhodnutia.

Kľúčové slová: médiá, agenda setting, koncept médií – strážny pes demokracie,

ABSTRACT

The article is based on the basal hypothesis admitting the actual role of the media in the public policy-making process. It is therefore concerned with the way, how the media in this process interacts. The aim of article is to seek answers to the question to what extent the media actually affect the domestic policy-making process and to estimate the impact of media coverage for political decisions.

Keywords: Media Mediations, Watchdog Democracy, Agenda Setting, Coalition Journalism.

Úvod

Za posledných dvadsať rokov prešli krajiny V4 významnými viacdimezióнными zmenami vo všetkých oblastiach spoločenského života. Pochopiteľne sa tranzitný proces výrazne podpísal na vzťahu médií a politiky, fungovaniu médií samotných ako aj systéme politickej komunikácie.

Médiá prešli na danom teritóriu dynamickými zmenami a vo svojej liberálnej podobe zostali bežnou súčasťou každodenného života. V odbornej literatúre sa môžeme stretnúť s pojmom mediatizácia politiky, ktorý za hlavný determinant procesu transformácie a modernizácie verejnej politiky a všetkých zmien, ktoré sa v správaní politických aktérov uskutočňujú, považuje práve médiá .

Konkrétne môžeme pozorovať tri špecifiká, ktoré situáciu v tejto oblasti vzhľadom k minulým rokom ovplyvnili najvýraznejšie, a to technický vývoj a zmeny v právnom postavení médií (súvisia s komercializáciou a liberalizáciou mediálneho trhu), profesionalizácia politiky (jednanie konkrétnych a hmatateľných politikov je pre médiá ľahšie uchopiteľné ako akcie kolektívnych aktérov a zahrnúť sem môžeme tiež bulvarizáciu ako novú súčasť komunikácie o politike) a pokles občianskej participácie na verejnom živote, čo sa premieta ako v klesajúcej voličskej účasti, tak významne súvisí s manifestovanou nespokojnosťou a nezáujmom občanov o politiku.

V súčasnej odbornej literatúre nepanuje jednoznačná zhoda o aktuálnom stave mediálnych systémov bývalých komunistických krajín - či sú tieto už konsolidované alebo sa ešte nachádzajú v transformačnom procese. Krajiny V4 sú už skoro 10 rokov členmi EÚ a preto môžeme predpokladať, že politická, ekonomická ale aj mediálna transformácia a integrácia tu prebiehala rýchlejšie, než ako to bolo napríklad u krajín juhovýchodnej Európy. A už dnes môžeme v týchto systémoch pozorovať vzťah médií a politiky taký, ako je tomu na Západe.

O médiách všeobecne

Médiá (resp. masové médiá¹) sú určujúcim činiteľom pri utváraní povedomia o svete okolo nás, katalyzátorom spoločenských hodnôt, preferencií a etických štandardov, hlavným tvorcom verejnej mienky, priestorom pre konfrontáciu ideologických presvedčení a názorových stanovísk a v neposlednom rade v tradične liberálne demokratickom poňatí prostredníkom medzi štátnou autoritou a občianskou spoločnosťou. To všetko za predpokladu, že existuje určitá skupina príjemcov majúca podobu anonymnej masy. Okolité realita, ktorú médiá sprostredkovávajú, pôsobí aj na nich samotné, tzn. ich činnosť je vymedzená politickými, ekonomickými, sociálnymi a technickými aspektmi danej spoločnosti.

Samotný pojem je v teoretickej rovine značne široko uchopiteľný a preto existuje niekoľko vymedzení. Na účely tohto článku nepovažujeme za kľúčové zaoberať sa samotným teoretickým uchopením médií, ale budeme s nimi prioritne pracovať ako s prostriedkom slúžiacim k hromadnej komunikácii. Inak povedané môžeme na médiá nazerať ako na "špecializované inštitúcie produkujúce a prenášajúce oznámenia rozsiahlym skupinám príjemcov, ktoré s nimi rozmanitým spôsobom nakladajú a s vedomím ich existencie

¹ Pre potreby tohto článku chápeme pojmy médiá a masové médiá ako synonymá.

rôznorodo konajú" (McQuail, 1999, str.15). Alebo tiež ako na "zdroj usporiadaných a verejne zdieľaných významových sústav, ktoré empiricky i hodnotovo vymedzujú, čo je normálne" (Ibid, str. 21).

Primárnou úlohou médií a zároveň aj základnou funkciou médií z hľadiska verejnej politiky je bezpochyby sprostredkovanie informácií resp. reprodukovanie reality, pretože spracovávané udalosti sú mimo priameho (osobného) dosahu väčšiny občanov, ktorí "prežívajú politický život spoločnosti ako pozorovatelia" (Jiráček, 2001, str. 203).

Toto mediálne sprostredkovanie v súčasnej informačnej spoločnosti² podlieha výraznej snahe okamžitého spracovania, ktoré je vďaka technologickému rozvoju možné zaistiť takmer v reálnom čase³. A dovoľme si tvrdiť, že je ovplyvnené aj istou mierou senzáciečnosti, čo sa

spolu s ďalšími prvkami premieta do finálneho oznámenia, ktoré je výhradne v rukách médií samotných, ktoré sú na to vybavené dostatočnou mierou autonómie.

Mediálne sprostredkovanie dáva svojim prijímateľom možnosť pocítiť, že sú aktívnymi účastníkmi prebiehajúcich udalostí. Nakoľko sa ale jedná o skutočnú reprezentáciu reality alebo o vytváranie skresleného mediálneho obrazu je otázné.

Rovnako nemožno opomenúť fakt, že v posledných rokoch sme svedkami internacionalizácie politickej komunikácie a homogenizácie domácich médií s globálnou scénou, čo je pre krajiny V4, ako pomerne mladé demokratické režimy pomerne radikálny a bezprecedentný krok, v rámci ktorého dochádza k preberaniu rozličných komunikačných a mediálnych stratégií, techník a prvkov. Ako konkrétny príklad môžeme uviesť rastúci vplyv negatívnej reklamy, u ktorej navyše nemusí byť vždy spoľahlivo identifikovateľný zdroj. Prijímatelia mediálneho sprostredkovania sú tak vystavovaní zavádzajúcim a nespoľahlivým informáciám. Ako tlmiaci faktor tohto fenoménu pôsobí pluralita médií, o ktorých sa môžeme domnievať, že sa vzájomne konfrontujú a vyvažujú.

Pravdou tiež je, že v mediálnom oznámení má prezentovaná forma prednosť pred obsahom. Inak povedané, je charakter spravodajského formátu fundamentálnym determinantom, zatiaľ čo obsah jeho sekundárnym prvkom. To znamená, že času a miestu vo vysielaní/v novinách/v rádiu/na internete

2 Pre ktorú je charakteristická rozfragmentovaná skupina príjemcov aktívne vyhľadávajúcich informácie podľa osobných preferencií. To vedie k prijímaniu špecializovaných obsahov a tým pádom aj k individualizácii v rámci publika a profilácii oddelenej skupiny na základe personalizovaných záujmov (Bennett, 1996).

3 digitálne médiá zásadným spôsobom premenili prečítanie času a priestoru pri sociálnej interakcii a možnostiach sledovania spoločenského diania.

(formálnej stránke) sa podriaduje obsah konečného oznámenia (Ericson - Baranek - Chan, 1991). Svoju úlohu zohráva aj platný socio-ekonomický a kultúrny kontext, do ktorého sa správy zaraďujú.

Akékoľvek mediálne sprostredkovania majú hlavne interpretatívny charakter. Novinári nielen reprodukujú svoje zdroje, ale konštruktívne vytvárajú vlastný obsah, ktorý si príjemcovia ďalej prispôbia podľa subjektívnych preferencií a potrieb (Ericson – Baranek - Chan, 1991). Predkladané oznámenia sú interpretované v individuálnych podmienkach. Dochádza tak k odovzdávaniu významov s heterogénnymi dôsledkami, čo je výsledkom sumy účelov, ktoré sú do oznámenia (latentne i manifestovane) zahrnuté. Je potrebné si uvedomiť, že mediálne oznámenie je "produkt v skutočnom zmysle slova, vyznačujúci sa výmennou aj aplikovanou

hodnotou, z čoho plynie, že ide o obchodovateľnú komoditu s vlastnou ekonomickou hodnotou" (McQuail, 1999, str 59). Ako príklad tohto tvrdenia môže slúžiť fakt, že súčasný trend tlačí na obetovanie pravdivosti oznámenia na úkor čitateľskej obľúbenosti a zvyšovanie predajnosti.

To nás dovádza k poznatku, že musíme rozlišovať medzi dvoma dimenziami reality - skutočnou a mediálnou. Všetky mediálne produkty totiž nemožno chápať ako odraz reálnej skutočnosti. A to preto, že po prvé sú predkladané udalosti polysémické, čo ich robí reprodukovateľnými ako sled symbolických aspektov a za druhé, médiá tak majú možnosť vytvárať vlastnú verziu skutočnosti. Čo sa premieta do schopnosti predstierať stereotypnú definíciu a chápanie, ktorých permanentným opakovaním možno doceliť spoločenský konsenzus a evokovať konkrétne predstavy (Jiráček - Köpplová, 2009). V praxi potom dochádza napríklad k vytváraniu mediálneho obrazu konkrétnych politikov alebo naopak vytláčaniu niektorých osôb alebo udalostí z povedomia resp. stavanie mediálnej clony.

Výrazne tiež záleží, o aký charakter politickej otázky sa jedná - u takzvaných senzácií, kedy dochádza ku konfrontácii spoločensky neprijateľného správania (napríklad korupcia, klientelizmus apod.) alebo prijímanie kontroverzných opatrení, záujem verejnosti eskaluje, médiá slúžia ako vysvetľovateľ danej situácie a ich vplyv stúpa (z hľadiska verejnej mienky, nie nevyhnutne na výsledku politiky), zatiaľ čo pri "bežných" politických témach, akými je napríklad každodenná činnosť vlády, klesá.

Za zmienku ešte stojí rozlíšenie jednotlivých typov informácií, ktoré médiá o politike prinášajú a publikum ich vníma ako "politiku" samotnú (Šmihula, 2009, str. 68):

- Informácie o činnostiach štátnych orgánov,
- Informácie o legislatívnom rámci a právnych predpisoch pre ich pôsobenie,
- Analytické materiály o problémoch spoločnosti a návrhy na ich riešenie,
- Predvolebná agitácia,
- Záznamy z diskusií,
- Prezentácia názorov politikov,
- Prezentácia názorov politikov ako jednotlivcov,
- Pikošky a škandály zo súkromia politikov,
- Odhaľovanie korupčných praktík a zneužívania moci.

Konceptualizácia médií

V súčasných demokraciách je na postavenie alebo úlohu médií v rámci politického procesu možno nazerať viacerými spôsobmi. Zamerajme sa na vybrané z nich, konkrétne koncept

médií ako strážneho psa demokracie (watchdog role), agenda setting a ako štvrtá moc v štáte (Forth Estate).

Koncept strážneho psa demokracie predpokladá existenciu priestoru, nazývaného ako verejný, kde sa stretávajú slobodní a vzájomne si rovní občania, ktorí tu diskutujú o otázkach a témach spoločného záujmu⁴. V liberálnom poňatí je reprezentovaný médiami, ktoré slúžia ako informačný zdroj a zároveň ako priestor pre kritickú reflexiu aktuálnych politík a prevencia proti zneužívaniu mocenských postov. Predovšetkým však ako podpora jedného zo základných pilierov demokracie, ktorým je sloboda prejavu.

V ideálnom prípade sa občania prostredníctvom médií dozvedajú, aké dopady na nich samotných majú prijaté vládne opatrenia a legislatíva a médiá podnecujúce diskusie ohľadom fungovania politických aktérov. Na druhú stranu politici získavajú spätnú väzbu, pretože médiá reprodujú hlas občianskej spoločnosti. Prostredníctvom médií tiež dochádza k preberaní politickej zodpovednosti voči verejnosti. Z tohto pohľadu, by verejná politika a médiá mali byť v neustálom napätí - "Politika sa snaží verejný priestor dobyť a vládnuť nad ním, zatiaľ čo médiá sú vo svojej ideálnej forme jedným z najdôležitejších nástrojov, ktorým sa verejnosť snaží politickú moc kontrolovať a obhajovať nezávislosť verejného priestoru" (Pehe, 2003).

Bazálnym predpokladom takéhoto konceptu je úplná nezávislosť médií, primárne zaručená platnou legislatívou. Lenže práve v tomto bode nastáva prvý problém. V krajinách ako je Veľká Británia alebo Spojené štáty americké sme v posledných rokoch svedkami názoru, že regulácia médií obmedzuje ich funkciu kritika vládnej garnitúry a uberá im na nezávislosti. Podľa Currana je jediným spôsobom, akým nezávislosť médií zabezpečiť, ich

⁴ Samotná existencia verejného priestoru má dnes rad kritikov, napríklad Jürgen Habermass umiestnenie na voľnom trhu (tzn. vymanenie sa z verejnej regulácie). Na druhú stranu, v prípade existencie súkromných médií, hrozí skresľovanie mediálnych oznámení ekonomickými záujmami alebo straníckou lojalitou (Curran, 2000). V súčasnosti však (až na výnimky) oficiálne neexistuje príslušnosť médií k politickým stranám a médiá vystupujú ako nezávislý sprostredkovateľ verejnej mienky a záujmov. Napriek tomu je však v praxi vždy zrejme istá sympatia alebo inklinácia buď k politickej strane, konkrétnemu politikovi, ideológii alebo ekonomickému záujmu atď. (Jiráček - Říchová, 2000). V posledných rokoch sme však svedkami vytvárania veľkých mediálnych skupín a korporácií, ktorých úloha ako strážneho psa demokracie býva často spochybňovaná. A to už buď kvôli ich napojeniu na mocenských predstaviteľov, alebo z dôvodu uprednostňovania vlastných ekonomických záujmov nad záujmami spoločnosti.

Ďalším výkladovým rámcom pre vzťah médií a politiky je skrz významnú funkciu médií - agenda setting čiže mechanizmus, v rámci ktorého médiá priamo nastoľujú alebo signalizujú význam jednotlivých tém a udalostí a prezentujú spôsob ich výkladu. Koncept vychádza z predpokladu, že v systéme existuje pretlak tém, z ktorých len niektoré budú prezentované.

Hlavným cieľom agenda setting je ovplyvňovanie verejnej mienky. Médiá disponujú dostatočnými kapacitami, aby svojho príjemcu presvedčili o vlastných prioritách a zacielili pozornosť na vybrané javy, udalosti, osoby. Neznamená to, že médiá nastavujú, ako budú občania premýšľať, ale o čom budú premýšľať - čo je považované za spoločensky dôležité.

A priori vychádzajme z predpokladu, že občania nie sú schopní pojať všetky informácie v ich komplexnosti a preto hľadajú "pomoc" u médií. Tu potom dochádza k nenahodnému konštruovaniu tém a selekcii správ. Podľa McQuaila môže agenda setting prebiehať nasledujúcim spôsobom (McQuail, 1999, str. 388):

- (1) verejná diskusia je predstavovaná určitými význačnými témami,
- (2) tento súbor tém vychádza z kombinácie verejnej mienky, ako aj politickej situácie,
- (3) mediálne spravodajstvo a informácie odrážajú obsah a poradie týchto tém,
- (4) reprezentácia tém v masových médiách má samostatný účinok na obsah témy a na jej relatívnu dôležitosť vo verejnej mienke.

V odbornej literatúre rozlišujeme tri teórie vysvetľujúce podstatu médií v postavení agenda - settera: pamäťový model, teórie dôvery v mediálnej inštitúcii a teórie šancí a individuálnych priorít.

Pamäťový model vychádza z kognitívnej psychológie a jeho podstata spočíva v konštatovaní, že čím častejšie sa človek o nejakej téme dozvedá, tým viac sa mu ukladá do pamäte a následne sa rýchlejšie vybaví, ak má človek spontánne vymenovať závažné spoločenské témy. Teória dôvery v mediálnej inštitúcii chápe médiá ako objektívny zdroj spoločensky opodstatnených tém. Inak povedané, informácie, ktoré sú v médiách prezentované, sú považované za najspoľahlivejšie reflektujúce realitu a najdôležitejšie. Občania sa tak od médií učia, čo je dôležité a čo nie (Kalvas – Kreidl, 2007).

Podľa teórie šancí a individuálnych priorít médiá filtrujú jednotlivé témy a vytvárajú priestor, aby verejnosť zaregistrovala ich existenciu. Prijímatelia oznámení si z nich následne vyberajú a zostavujú hierarchiu podľa individuálnych kritérií. O otázkach alebo problémoch, ktorým sa médiá nevenujú, sa dozvedá len malá časť verejnosti (Kalvas, 2004).

Zámerná selekcia informácií je potom výrazom ich závažnosti a charakteru. Štátne inštitúcie slúžia buď ako zdroj správ, alebo ako ich priamy tvorca. Vplyv politiky na obsah médií je rovnako ako ich vzájomné ovplyvňovanie nepopierateľný. Jednotliví aktéri, najčastejšie pred

voľbami, sa potom snažia upútať pozornosť médií a dostať sa do zorného poľa potenciálnych voličov. Médiá pritom môžu vystupovať buď ako investigatívny reportér aktívne formujúci politické výstupy alebo naopak ako pasívny sprostredkovateľ informácií, ktoré preberá od legitímnych spravodajských zdrojov.

V rámci tohto konceptu pripustíme tiež možnosť, že aj verejnosť má schopnosť agenda settingu voči médiám. V takom prípade je potrebné do úvahy brať opinion leaders, ktorí významne formujú obraz politickej reality napríklad formou verejných debát. V rámci nich nielen že formulujú vlastné vnímanie, ale môžu zároveň mapovať názory verejnosti, ktoré spätne odovzdávajú médiám. O niektorých opinion leaders môžeme uvažovať aj ako o strážcoch mediálnej brány (gatekeepers).

Ohrozenie v prípade konceptu agenda setting spočíva v niekoľkých aspektoch. Prvým je konkurenčný boj na mediálnom poli, ktorý je determinovaný zaistením čo najvyššej sledovanosti a diváckym záujmom. Spoločensky dôležité témy tak môžu byť zatlačené do pozadia na úkor bulvárne atraktívnych správ. Druhým je motív pre prezentáciu konkrétnych tém, ktorý je možné (nie však stopercentne) vypozerovať po zvážení spôsobu vedenia, zdroja financovania a fungovania daného zdelovacieho prostriedku. Rozlíšiť potom môžeme témy nastolené ako "priority médií, priority verejnosti a priority politikov" (McQuail, 1999, str. 388).

Tretím uvádzaným poňatím vzťahu médií a politiky je chápanie médií ako štvrtej moci v štáte alebo tiež ako prelínajúceho sa aktéra verejnej politiky, ktorý plní nasledujúce úlohy (Charvát - Šefčák, 1998):

- (1) Nástroj výchovy,
- (2) Získavanie stúpencov a voličov,
- (3) Pomocník pri výkone práv ľudu,
- (4) Orientujúca sila,
- (5) Súčasť inštitucionálnej štruktúry spoločnosti,
- (6) Výskumno - teoretický pohľad,
- (7) Spoločenská kritika.

V prípade tohto konceptu sa v posledných rokoch stretávame s problémom, kedy v dôsledku deregulácie systému médií dochádza k znižovaniu schopnosti občanov efektívne participovať na procese tvorby verejnej politiky, ktorá je podľa McChesneyho ovládaná práve médiami (McChesney, 2003). Vlastníctvo médií sa totiž presúva (najmä) do rúk veľkých konglomerátov – mediálnych organizácií, ktoré sa stávajú relevantnými politickými aktérmi so silnými väzbami na konkrétne ekonomické záujmy. Tento fakt obmedzuje ich schopnosť

kriticky skúmať výstupy politiky. A podľa Meyera môžeme hovoriť o kolonizácii politiky médiami (Meyer, 2002).

Ponúka sa teda otázka, nakoľko sú médiá v porovnaní s politickými inštitúciami pre občanov dôveryhodné. Pretože schopnosť vzbudzovať pocit dôvery môžeme považovať za kľúčového ukazovateľa v kontexte spätnej väzby a efektívnosti spolupráce s občianskou spoločnosťou. Mieru dôvery je potom možné skúmať voči médiám ako samotným inštitúciami alebo vzhľadom k informáciám, ktoré prinášajú. Môžeme konštatovať, že médiá sa u občianskej spoločnosti všeobecne tešia väčšej obľube a vyššej úrovni dôvery, než ako je tomu u politických inštitúcií. Dôvody pre toto konštatovanie vidíme nasledujúce:

- Vychádzajúc z konceptu médií ako strážneho psa demokracie, vystupujú médiá ako obhajcovia práv občanov a ako tí, ktorí poukazujú a odhaľujú nekalé praktiky alebo chybné postupy verejných činiteľov, a občania tak dávajú pocit kontroly nad výkonom verejnej moci.

- Médiá sú vo väčšine prípadov jediným zdrojom informácií občanov o politike a zároveň fungujú ako vyplnenie voľného času – môžeme hovoriť o mediálnej saturácii

5 umožňuje voličovi minimalizovať čas na získavanie relevantných informácií spoločnosti, čo znamená, že rozhodujúci podiel verejnej komunikácie sa uskutočňuje prostredníctvom médií alebo pod ich záštitou.

Médiá v procese tvorby verejnej politiky

Pri skúmaní vzťahu médií a verejnej politiky vychádzame z predpokladu, že sa jedná o priestor vzájomných, povedzme až dynamických interakcií medzi tromi elementmi: politickými (alebo štátnymi) inštitúciami, médiami a (masovým) publikom, orientovaným na politický alebo celkovo spoločenský život. Tieto interakcie však nie sú obyčajnou komunikáciou o politike.

V súčasnosti rozoznávame niekoľko teórií, pomocou ktorých môžeme odkrývať vzťah médií a politiky, respektíve uvažovať o politickom vplyve médií, hoci formálne im žiadna moc neprislúcha. Konkrétne sa jedná o pluralitný model, dominantný model (alebo tiež dominantná ideológia), trhový model a model hodnôt elít.

Najsilnejší antagonizmus funguje medzi pluralitným a dominantným modelom. Pluralitný model odpovedá konceptu strážneho psa a chápe teda médiá ako priestor pre stretávanie a konfrontáciu rôznych ideológií a názorov, ktorých hlavnou úlohou je kontrola demokratickosti politického procesu. Silným faktorom je konkurencia medzi jednotlivými médiami, ktorá však nezaručuje rôznorodosť informácií a mediálnych sprostredkovaní. Navyše ani pluralitne deklarovaná nezávislosť, ako sme už vyššie demonštrovali, nemusí

platiť absolútne. Opačne potom dominantný model pripúšťa spätosť médií s ekonomickými alebo politickými elitami. V krajnom prípade sú médiá v postavení podriadených inštitúcií s cieľom systematicky vytvárať mediálny profil danej mocenskej/záujmovej/ekonomickej skupiny. Jednotlivé médiá sa potom od seba navzájom nijako výrazne nelíšia a ich hlavná úloha spočíva v posilňovaní rozložení politických síl a udržiavanie spoločenského konsenzu. S podobnou predpojatosťou potom pracuje aj model hodnôt elít, podľa ktorého, ako už názov napovedá, mediálne sprostredkovanie zodpovedá svetonázoru a záujmom vládnucej elity alebo vrchných predstaviteľov príp. vlastníkov kapitálu daného média.

Posledný, trhový model sa z hľadiska úlohy médií v spoločnosti približuje k pluralitnému modelu. Avšak zahrnuje aj ziskový motív ako kľúčový faktor súperenia jednotlivých médií na trhu – zisk má prednosť pred súhlasom alebo nesúhlasom s predstieranými témami.

V praxi môžeme vypozerovať premiešanie jednotlivých modelov ako dôsledok danej politickej kultúry, aktuálneho režimu alebo celkovo právneho prostredia. Rysy pluralitného modelu môžeme tradične pozorovať v západoeurópskom a severoamerickom priestore, kde heterogénnosť médií symbolizuje intelektuálnu nezávislosť a kultúrnu slobodu (McNair, 2004).

Samotná existencia viacerých médií ešte nezaručuje názorovú pluralitu. Je potrebné sa skôr zamerať na vlastníctvo médií, ktoré v súčasných podmienkach demokratických režimov považujeme za hlavného hýbateľa od pluralitného modelu k dominantnému, prípadne elitárskemu. Rozlišujeme verejnoprávne a súkromnoprávne médiá. Zrejme nie je potrebné zdôrazňovať, že väčšina médií dnes má komerčný charakter a je zameraná na zisk (ako v prípade trhového modelu), čo znamená dve veci: po prvé, médiá nemajú žiadnu povinnosť prispievať k formulácii verejného záujmu a za druhé, môžu smerovať k obsahovej stereotypizácii a názorovej inklinácii k ekonomickej alebo politickej sile miesto k pluralitnej rozmanitosti. Potom je jedno, či si pustíte správy o 17:00 alebo 19:00 na televíznej stanici A alebo B, pretože ponúkaný repertoár informácií bude približne rovnaký. Z tohto pohľadu sú médiá videné skôr ako strážny pes demokracie, pes, ktorý šteká, ale nehryzie.

Dostávame sa tak do bodu, kedy je možné pozorovať isté prestupovanie až partnerstvo politickej a mediálnej scény. Konkrétne, médiá same iniciujú politické témy a politici seba alebo svoje aktivity medializujú napríklad prostredníctvom sociálnych sietí. Politika prináša produkt, ktorý médiá predávajú a na oplátku očakávajú pozitívnu reklamu v zmysle priaznivej prezentácie v očiach potencionálnych voličov.

Najsilnejšou pákou v rukách vlády voči médiám je v prípade verejnoprávných médií stanovovanie legislatívnych podmienok a pravidiel ich fungovania a ekonomická regulácia

formou stanovenia výšky koncesionárskych poplatkov a objemu reklamy u súkromnoprávnych médií. Pričom je vláda obmedzovaná ako ústavou, tak aj snahou udržať svoj pozitívny mediálny obraz, čo sú dva faktory, ktoré bránia v prijímaní prísnych reštrikcií. Vplyv médií v procese tvorby politiky je možné vysvetľovať aj pomocou mobilizačného modelu, ktorý hovorí, že novinári, jasne oddelení od vládnych procesov, na základe výskumov verejnej mienky vyzývajú k spoločenským zmenám. To pôsobí ako hnacia sila pre mobilizáciu občanov, ktorí tlačia na vládu pre uskutočnenie príslušných reforiem. Model predpokladá silnú občiansku participáciu na procese tvorby politiky, čo sa však stretáva s množstvom negatívnych reakcií zo strany politológov (Protess a kol. In Barker, 2005).

Je zrejmé, že k modifikácii procesu tvorby politiky dochádza aj bez bezprostrednej reakcie (v zmysle nátlaku) verejnosti. Protess a kolektív vo svojom výskume zdokladovali, že ak sú policy makers schopní predpokladať pozornosť médií, dokážu následne využiť mediálnu pozornosť ako politickú príležitosť pre maximalizáciu pozitívnej publicity vlastnej politiky⁶ (In Barker, 2005). Medzi novinármi a policy makers sa vytvára symbolický vzťah, z ktorého obe strany profitujú. Novinári získavajú overené informácie, čím stúpa ich vierohodnosť a policy makers si plánovito budujú pozitívny mediálny obraz. Jediná, kto v tomto mechanizme označovanom ako koalíčný žurnalizmus nevyhráva, je verejnosť.

Až učebnicovým príkladom, kde dochádza k prepojeniu politiky s médiami, je bezpochyby Taliansko pod vedením Silvia Berlusconiho – niekoľko násobného premiéra, o ktorom sa môžeme domnievať, že je naprieč Európou známy ako málokto iný politik. A vďaka práve svojmu mediálnemu impériu. Do talianskeho slovníka sa tak zaradili dva nové termíny: berlusconizácia označujúca prepojenie politiky a médií za účelom ovplyvňovania voličov a berlusconizmus ako synonymum pre stav, kedy Taliani žijú v domoch postavených Berlusconiho spoločnosťami, sledujú televízor, čítajú noviny a jedia v reštauráciách, ktoré Berlusconi vlastní. A nemožno povedať, že to, že sa Berlusconi považuje za najúspešnejšieho Taliana, by talianskej verejnej mienke výrazne prekážalo. Je to jednak preto, že Berlusconi vystupuje ako charizmatik obdarený komunikačnými zručnosťami a tiež preto, že za ním stojí jeho mediálne impérium schopné ovplyvňovať verejnú mienku žiaducim smerom. Do budúcnosti bude zaujímavé pozorovať, ako sa vzťah talianskych médií a politiky bude vyvíjať v časoch „po Berlusconi“ (Pítrová, 2013).

V podmienkach českej politickej scény je v posledných rokoch možno pozorovať skracovanie politických cyklov, čím je dosah verejnosti na politické výsledky akosi ešte viac znižovaný. V duchu elitistických teórií sme teda svedkami procesu, kedy čím viac dochádza k

inštitucionalizácii koaličnej žurnalistiky, tým viac je verejnosť odsúvaná do pozadia rozhodovacieho procesu.

Mimo obdobia pred voľbami sa úloha médií z hľadiska procesu tvorby politiky spája skôr s politickou elitou, ktorá je schopná priamo ovplyvňovať tento proces a verejná mienka zaberá až sekundárne postavenie (Davis, 2002). Dochádza tak k vytváraniu elitného konsenzu, ako hlavného cieľa koaličného žurnalizmu⁷.

Za ony elity, ktoré stoja v pozadí všetkého diania, považujeme mediálne korporácie v kombinácii s politickými rozhodovateľmi alebo o nich môžeme uvažovať ako o "politicko-ekonomicko-mediálnych karteloch" (Pehe, 2003), ktoré môžu nadobúdať nadnárodný alebo globálny rozmer. Média tak iba neinformujú o politike a nastoľujú témy, ale slúžia aj ako nástroj na presadenie ekonomických záujmov. Na oplátku im potom môže slúžiť politický tlak, ktorý obmedzuje konkurenciu na mediálnom trhu.

Na poli domácej politiky sa tak môže stať, že prijaté politické opatrenia (policies), ovplyvňujúce životy občanov zostanú bez väčšieho mediálneho povšimnutia alebo sa k verejnému „prepieraníu“ nedostanú vôbec, a to vďaka vnútornému PR alebo zásluhou lobistov (Davis, 2002). Dochádza tak k hlbšiemu odcudzeniu občianskej spoločnosti, čo je vo svojej podstate pre liberálnu demokraciu značne kontraproduktívne.

Východisko z tejto situácie vidíme v spoločenskej pluralite umocnenej fungovaním nových informačných technológií, či sa už jedná o bežnú dostupnosť zahraničného vysielania (televízneho, rádiového i tlačných médií) alebo využívanie internetu na každodennej báze. A hoci sa môže zdať, že občianska spoločnosť je v dobe postmodernej na ústupe, priznajme si, že spoľahlivo nie sme schopní vyjadriť, koľko občianskych iniciatív a aktivít sa už prenieslo do virtuálneho prostredia zahrňajúc aj hranice národných štátov. To pôsobí ako protiváha vyššie spomenutým mediálno-politickým kartelom a korporáciám.

Čo sa vzťahu politiky a nových médií týka, rozoznávame dva diskurzy: technooptimistický a technopesimistický. Technooptimisti ponímajú vzťah politiky a nových médií skôr z občianskej perspektívy a zameriavajú sa na pojmy ako je rozvoj e-demokracie, nové možnosti a posilňovanie participácie, lepší prístup k informáciám a pod. (Tedesco, 2004). Dôraz je kladený na vytváranie priestoru pre verejnú diskusiu a úlohu médií ako strážneho psa demokracie. Nové média a najmä internet, vďaka svojej dostupnosti a nízkym finančným

6 A to aj v prípade, že daní policy makers sú zodpovední za vzniknutý problém, prezentujú sa ako súčasť jeho riešenia.

7 Sťažuje sa aj postavenie tretieho sektora, pre ktorý je stále ťažšie zasahovať do oficiálnych politických rámcov, ktoré už boli "posvätené" médiami.

nákladom, zvyšujú potenciál občianskej spoločnosti mobilizovať sa (napríklad metódou grassroots) a poukazovať na spoločenské problémy.

Naopak technopesimisti poukazujú na riziká, ktoré so sebou nové médiá prinášajú. Jedným z nich môže byť prílišná segmentácia publika a targeting (v zmysle nasmerovania produktu cieľovým skupinám a získaním nových stúpcov pri znižovaní nákladov), ktorý sa môže negatívne prejaviť v izolácii niektorých sociálnych skupín. Nové médiá tiež zosilňujú možnosť bulvarizácie, negativizmu politického života a tiež reklama môže niesť znaky propagandy (Musil, 2003). Z pohľadu Frankfurtskej školy nové médiá oslabujú demokratické základy, pretože ilúziu verejnosti len vytvárajú a nie sú schopné reflektovať názorovú heterogénnosť (Axford, 2001). Nosnou myšlienkou technopesimistov je, že väčšia dostupnosť informácií, nemusí automaticky znamenať ich adekvátne využitie.

Na základe týchto dvoch pozícií ku vzťahu nových médií a politiky sa otvára široký priestor pre empirický výskum foriem politickej komunikácie⁸.

Záver

Cieľom článku bolo vyjadriť sa k vzájomnému vzťahu politiky a médií, ako aj postavenie médií v procese tvorby politiky všeobecne. Ukázalo sa, že politická aktivita spočíva v upútavaní pozornosti publika – už nie občanov, ktorí by vyhodnocovali predkladané fakty a racionálne participovali na tvorbe politických rozhodnutí.

Médiá boli prezentované v úlohe strážiaceho psa demokracie, ako agenda setter a ako štvrtá moc v štáte. Túto premisu si nedovoľíme spochybňovať, len je potrebné mať na pamäti, že sa pohybujeme na úrovni teórie. Všetky tri poňatia predpokladajú zodpovedné postavenie médií v rámci demokratického procesu, čo je značne v rozpore s modelom súčasnej koalíčnej žurnalistiky. Ten médiá posúva do úlohy „továrne na verejný a vopred dohodnutý súhlas“. Napriek tomu je vzťah médií ako k politickej sfére, tak ku svojim príjemcom možné vidieť značne ambivalentný.

Úlohu médií vo verejnej politike je potreba uchopovať zoširoka, pretože nejde len o prenos správy od média k publiku, ale slúži aj ako komunikačný kanál medzi jednotlivými politickými predstaviteľmi, politickými stranami, záujmovými skupinami atď. Samotný proces tvorby politík sa tak stáva verejným vo všetkých svojich fázach.

Médiá na jednej strane formujú a dovoľme si povedať, že aj svojím spôsobom iniciujú mienku o politike, avšak na strane druhej vytvárajú falošný dojem, že sa publikum skrz prijímané informácie reálne zúčastňuje tvorby verejnej politiky. V tomto bode vidím jednu z najväčších úloh médií dnes - dbať na transparentnosť, pretože mediácia v zmysle sprostredkovania je

základným funkčným princípom médií. To znamená, že príjemcovi prinášajú informácie o tom, čo sám poznať nemôže.

Ukázalo sa, že samotná tvorba politiky pod vplyvom médií stráca svoje autonómne postavenie a napriek tomu môžeme stále hovoriť o ich vzájomnej interakcii. A na záver nezostáva než dodať, že „previazanosť medzi týmito dvoma fenoménmi je tesná, komplexná a vzájomná, a pritom nesamozrejmá, konfliktná – a hlavne nutná“ (Jiráček - Říhová, 2000, str. 6).

8 „Alternatívny názor je, že možno práve v roku 2008 sme boli svedkami odštartovania "internetovej éry" v politike, pretože Barack Obama dokázal výrazne lepšie využívať internet pre svoju predvolebnú kampaň ako Hillary Clintonová a John McCain. Prostredníctvom internetu jeho tým nie len propagoval Obamu a jeho myšlienky, no zbieral peniaze na jeho podporu a taktiež boli zosmiešňovaní jeho protivníci“ (Šmihula, 2009, str. 68).

SÚPIS POUŽITEJ LITERATÚRY

AXFORD, B. 2001. The Transformation of Politics or Anti-Politics. 1-29 pp. [online]. In: Axford, B. – Huggins, R. (eds.). New Media and Politics. SAGE, 2001. 229 s. ISBN 076196200X. [cit. 2013-10-20]. Available online at: <http://books.google.sk/books?id=8dNkXVc8cuAC&pg=PR5&hl=cs&source=gbs_selected_pages&cad=3#v=onepage&q&f=false>.

BARKER, M. 2005. Manufacturing policies: the media's role in the policy making process. [online]. Journalism Education Conference. Griffith University, 2005. [cit. 2013-07-05]. Available online at: <->.

BENNETT, W. L. 2011. News: The politics of Illusion. New York: Pearson, 9. Ed. 320 p. ISBN 0205082416.

CHARVÁT, J. – ŠEFČÁK, L. 1998. Média a politika. Bratislava: Merkur Print. 1998. ISBN 80-967753-3-X.

CURRAN, J. 2000. Nový pohľad na masová média a demokracii. Pp. 116-164. In: Politická komunikace a média. Praha: Univerzita Karlova, 2000. 164 p. ISBN 80-246-0182-6.

DAVIS, A. 2002. Public relations democracy: public relations, politics and the mass media in Britain. Manchester: Manchester University Press, 2002. ISBN 0 7190 6068 0. Available online at: <http://books.google.sk/books?id=KQNB4U4svD4C&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false>.

ERICSON, R.V. – BARANEK, P.M. – CHAN, J.B.L. 1991. Representing Order: crime law and justice in the news media. Toronto: Toronto University Press and Milton Keynes: Open University Press, 1991. 383 p.

- JIRÁK, J. 2001. Medializace jako strašák politiky. Pp. 203-209 In *Institucionalizace (ne)odpovědnosti: globální svět, evropská integrace a české zájmy I*. Praha: Karolinum, 2001. ISBN 80-246-0378-0.
- JIRÁK, J. – KÖPPLOVÁ, B. 2009. *Masová média*. Praha: Portál, 2009, 416 p. ISBN 978-80-7367-466-3.
- JIRÁK, J. – ŘÍCHOVÁ, B. 2000. Politická komunikace a média. Pp. 5-20 In *Politická komunikace a média*. Praha: Univerzita Karlova, 2000. 164 p. ISBN 80-246-0182-6.
- KALVAS, F. 2004. Agenda-setting v sociologické perspektivě. Pp. 183–194 In ŠKODOVÁ, M. (ed.). *Česko-slovenské sociologické dny. Sborník z konference*. Praha: Sociologický ústav, AV ČR, 2004.
- KALVAS, F. – KREIDL, M. 2007. Jaký je vliv obsahu a struktury televizního zpravodajství na vnějšnosti? In: *asopis/Czech Sociological Review*, 2007, Vol. 43, No. 2
- MCCHESNEY, R. W. 2003. Theses on media deregulation. 125-133 Pp. [online]. In: *Media Culture & Society*, Vol. 25, Nr. 1. SAGE Publications. ISSN: 1460-3675. [cit. 2013-07-05]. Available online at: <<http://mcs.sagepub.com/content/25/1/125.full.pdf+html>>.
- MCNAIR, B. 2004. *Sociologie žurnalistiky*. Praha: Portál, 2004, 182 p. ISBN 80-7178-840-6.
- MEYER, T. 2002. *Media democracy: how the media colonize politics*. Cambridge, England: Polity Press, 2002. 166 p. ISBN 0745628443.
- MCQUAIL, D. 1999. *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha: Portál, 1. Ed. 1999. 448 p. ISBN: 80-7178-200-9.
- MUSIL, J. 2003. *Elektronická média v informační společnosti*. Praha: Votobia, 2003. 261 s. ISBN 80-7220-157-3.
- PEHE, J. 2003. Prorůstání médií a politiky aneb boj o demokracii. [online]. [cit. 2013-07-05]. Dostupné na: <<http://www.pehe.cz/clanky/2003/prorustani-medii-a-politiky-aneb-boj-o-demokracii>>.
- PÍTROVÁ, M. 2013. Berlusconi: manuál na propojení politiky a médií. [online]. In: *Mezinárodní politika*, 2013, č. 8. Ústav mezinárodních vztahů v. v. i., [cit. 2013-28-09]. Dostupné na: < <http://www.ustavmezinarodnichvztahu.cz/article/berlusconi-manual-na-propojeni-politiky-a-medii>>.
- ŠMIHULA, D. 2009. *Média a politika*. In: *Symbióza médií a politiky*. ou. Bratislava: Ústav politických vied SAV, 2009. ISBN: 978-80-970353-0-3.
- TEDESCO, J.C. 2004. Changing the Channel: Use of the Internet for Communicating About Politics. 507-532 pp. [online]. In: Kaid, L. L. (eds.). *Handbook of Political Communication Research*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers, 2004. ISBN

0-8058-3774-4 [cit. 2013-10-20]. Available online at:
<http://www.academia.edu/1573163/Handbook_of_Political_Communication_Research>

KONTAKT NA AUTORA

Mgr. Karolína Tichá

karolina.ticha@umb.sk

Katedra politológie

Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzita Mateja Bela v Banskej
Bystrici

Kuzmányho 1, 974 01 Banská Bystrica, Slovensko